

International
Labour
Organization

FINANCETHINK
OUT OF THE BOX

▶ **ГРАНУЛАРНО ИСПИТУВАЊЕ НА
НЕФОРМАЛНАТА ЕКОНОМИЈА ВО
СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА**

УВИД ВО НЕФОРМАЛНИТЕ РАБОТНИЦИ, НЕПРИЈАВЕНАТА
РАБОТА И НЕЦЕЛОСНОТО ПРИЈАВУВАЊЕ НА ДОХОДОТ ВО
ДОМАЌИНСТВОТА

Студија на политиките бр. 50

▶ ГРАНУЛАРНО ИСПИТУВАЊЕ НА НЕФОРМАЛНАТА ЕКОНОМИЈА ВО СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

УВИД ВО НЕФОРМАЛНИТЕ РАБОТНИЦИ, НЕПРИЈАВЕНАТА РАБОТА И НЕЦЕЛОСНОТО ПРИЈАВУВАЊЕ НА ДОХОДОТ ВО ДОМАЌИНСТВАТА

Автори

▶ Бојан Србиноски

Фајнанс Тинк – Институт за економски истражувања и политика, Скопје

▶ Благица Петрески

Фајнанс Тинк – Институт за економски истражувања и политика, Скопје

▶ Марјан Петрески

Фајнанс Тинк – Институт за економски истражувања и политика, Скопје

▶ Авторите се заблагодаруваат на главниот технички советник на МОТ, Ада ХУИБРЕГЦЕ, за коментарите и предлози во процесот на изработка на студијата

Декември, 2023

Оваа публикација е произведена со финансиска поддршка на Европската Унија преку Платформа за вработување и социјални работи (ЕСАП) 2 проект. Неговата содржина е единствена одговорност на авторите и не мора да ги одразуваат ставовите на Европската унија или Меѓународната организација на трудот.

► Содржина

► Вовед	6
► Преглед на литературата: Неформалност на фирмите и работниците	9
Што ја поттикнува неформалноста на фирмите?	10
Што ја поттикнува неформалноста на работниците?	13
► Податоци	15
► Стилизирани факти за неформалните работници	16
► Методологија	21
Стратегија за проценка: Непријавена работа	21
Стратегија за проценка: Нецелосно пријавување на доходот	24
► Наоди и дискусија	27
Проценки на непријавената работа во Северна Македонија	27
Проценки на нецелосното пријавување на приходите во Северна Македонија	38
► Заклучоци и препораки за политиките	42
► Литература	46

► Список на слики

1. Слика 1	Неформални работници по сектор (лево) и во сектор (десно)	17
2. Слика 2	Неформални работници според статусот во вработеноста и големината на фирмата	18
3. Слика 3	Неформални работници според видот на ангажманот и местоположбата на работата	18
4. Слика 4	Неформални работници според висината на добиената нето плата	19
5. Слика 5	Неформалните работници според забележливите карактеристики на работниците	20
6. Слика 6	Непријавената работа како % од инпутот на работната сила (по сектор)	28
7. Слика 7	Непријавената работа како % од вкупната бруто додадена вредност (по сектор, лево), како и загубената и вкупна БДВ (десно)	29
8. Слика 8	Непријавена работа по вид на вработеност (најголемите 3 сектори)	32
9. Слика 9	Придонес на секој сектор во непријавената работа (во однос на инпут на работна сила)	33
10. Слика 10	Непријавената работа како % од инпутот на работна сила (според големината на субјектот)	34
11. Слика 11	Непријавената работа како % од вкупната бруто додадена вредност (според големината на субјектот)	35

12. Слика 12	Придонес во непријавената работа (во однос на инпутот на работна сила) (според големината на субјектот)	37
13. Слика 13	Стапки на нецелосно пријавување според вид на приход	39
14. Слика 14	Стапки на нецелосно пријавување според вид на приход за различни групи	40

1 Вовед

Неформалниот сектор сочинува голем дел од економската активност на земјите во развој. Неформалното производство може да достигне до две третини од бруто домашниот производ на земјите во развој, а уделот на неформалното вработување и неформалните фирми може да биде дури 80 проценти од работната сила и деловниот сектор, соодветно (Schneider и Enste 2000; Ulyssea 2018). Различните мерења на неформалната активност произлегуваат од непрецизната дефиниција на неформалната економија бидејќи концептот не е поврзан само со фирмите кои не се регистрираат за да ги избегнат регулаторните стандарди туку, исто така и со тенденцијата на формалните фирми нецелосно да ги пријавуваат приходите и да ангажираат работници за да ги избегнат даночните трошоци и прописите за работни односи. Оттука, однесувањето доведува до целосно или делумно непочитување на прописите за даноците и работните односи. Разбирањето на обемот и сложеноста на неформалната економија е важно поради многу причини: 1) намалената наплата на даноците стимулира дополнително однесување на даночна неусогласеност и намален квалитет на јавните услуги; 2) даночната неусогласеност влијае на одлуките на работниците и фирмите во однос на работењето и инвестициите; 3) големиот степен на неусогласеност бара ресурси и инвестиции во капацитети за детекција за да се ублажи неусогласеното однесување; 4) нејзините ефекти врз доходовната нееднаквост се непредвидливи, 5) таа влијае на точноста на макроекономските статистики што може да доведе до лошо креирање политики¹ и 6) неформалната и непријавената работа прави работниците да бидат без никаква или со недоволна заштита и права гарантирани во меѓународните работнички стандарди и националното законодавство.

Владата на Северна Македонија се стреми да ја намали неформалната економија осмислувајќи различни стратешки и акциски планови. Министерството за финансии неодамна ја подготви Стратегијата за формализирање на неформалната економија 2023-2027 година, која го наследи изданието од 2018-2022 година. Меѓутоа, не е постигнато многу во однос на формализирањето, бидејќи стратегијата постоеше како пан-институционална стратегија без вистински институционален сопственик. Намалувањето на неформалноста, исто така, е дел и од Стратешкиот план на Управата за јавни приходи 2023-2025 година

¹Види, Alm (2019).

и од Стратегијата на Министерството за финансии за реформа на даночниот систем 2021-2025 година. Неодамнешните докази покажуваат дека неформалното производство сочинува меѓу 21,3 проценти и 33,6 проценти од македонскиот бруто домашен производ со важни тенденции на намалување за време на последната деценија (Elgin et al. 2021; Finance Think 2021; Trenovski et al. 2021; Trpeski et al. 2023). Особено, промената кон режимот на рамен данок во 2008 година и воведувањето минимална плата во 2012 година значително придонесоа за намалување на неформалноста во македонската економија (Finance Think, 2021). Истражувачите користеа различни индиректни методи за да ја проценат големината на неформалната економија во Северна Македонија, како што е моделот на повеќе-индикатори-повеќе-причинители (MIMIC) (Elgin et al. 2021; Garvanlieva Andonova, Andonov и Nikolov 2012; Kelmanson et al. 2019; Schneider, Buehn, и Montenegro 2010; Trenovski et al. 2021); динамичкиот модел на општа рамнотежа (DGE) (Elgin и Oztunali 2012; Elgin et al. 2021); методот на потрошувачка на електрична енергија (Garvanlieva Andonova, Andonov и Nikolov 2012; Trenovski et al. 2021; Trpeski et al., 2023); и методот на побарувачка на готовина (Finance Think 2021). Иако овие методи обезбедуваат вредни проценки за неформалната економија, тие не даваат грануларна слика за неформалната економија која би можела да биде порелевантна за креаторите на политики при подготвувањето на соодветни политики.

Целта на оваа студија е што е можно посеопфатно да се анализираат и да се квантифицираат димензиите на неформалната економија во Северна Македонија, фокусирајќи се посебно на неформалните работници, непријавената работа и нецелосното пријавување на доходот во домаќинствата. За да се постигне оваа цел, ние применуваме методологији фокусирајќи се на повеќе аспекти кои ги користат предностите на два различни извори на податоци. Прво, ја користиме Анкетата за работна сила (АРС) 2022 година заедно со структурните деловни статистики од Државниот завод за статистика на Северна Македонија за да го примениме Методот на инпут на работна сила (МИРС). Овој метод ни овозможува детално да го испитаме несовапаѓањето помеѓу пријавената понуда на работна сила и побарувачката на работна сила, што овозможува да се процени непријавената работа. АРС овозможува да се идентификуваат неформалните работници преку индивидуални прашалници. Второ, ја користиме Анкетата за приходи и услови за живеење (АПУЖ) од 2018 година за Северна Македонија за да спроведеме пристап заснован на потрошувачката, кој дава увид во варијациите на нецелосното пријавување на доходот во домаќинствата. Преку оваа двојна методологија, имаме за цел да обезбедиме нијансирано разбирање

на неформалната економија, утврдувајќи ја нејзината распространетост и влијание во македонскиот контекст.

Оваа студија дава значителен придонес во два домена. Прво, таа претставува пионерски чекор во Северна Македонија да се понуди детално, грануларно испитување на неформалната економија. Со фокусот врз неформалните работници, непријавената работа и нецелосното пријавување на доходот во домаќинствата, ова истражување се разликува од претходните студии кои претежно се потпираа на збирни и индиректни методологии, кои често резултираа со единствена, сеопфатна статистика за големината на неформалната економија. Спротивно на тоа, нашата студија навлегува подлабоко во овие димензии кои вклучуваат повеќе аспекти, а со тоа обезбедува нијансирано разбирање на нивната распространетост во македонскиот контекст. Второ, импликациите од ова истражување значително се прошируваат на креирањето политики. Преку идентификување на секторите и субјектите кои се поподложни на непријавена работа, нашите наоди нудат сознанија кои можат да им помогнат на креаторите на политики и на инспекторатите да ги приспособат своите дејствија и, во иднина, да ги насочат ресурсите кон оние места кои ќе доведат до големи општествени придобивки. Освен тоа, статистиката за нецелосното пријавување на доходот во домаќинствата фрла светлина врз специфичните видови на доход во домаќинствата склони кон недоволно пријавување, заедно со степенот на таквите несовпаѓања кај различни групи на домаќинства. Овие сознанија обезбедуваат клучни информации за креаторите на политики да можат да подготвуваат насочени стратегии, кои поттикнуваат поефективни политики во функција на спречување на нецелосното пријавување на доходот, со што се обезбедуваат приходи во буџетот пред да се воведат нови даноци или да се променат постојните даноци.

Оваа студија е структурирана на следниов начин: Во следниот дел ја разгледуваме постојната литература за неформалноста на фирмите и работниците и двигателите на неформалноста. Потоа, ги претставуваме изворите на податоци, проследено со краток приказ на карактеристиките на неформалните работници. Потоа, се разработуваат методологиите за мерење на два клучни аспекти на неформалноста: непријавената работа и нецелосното пријавување на доходот во домаќинствата, како и дел кој ги содржи проценките на овие два аспекта. Последниот дел дава заклучоци и препораки за политиките.

2 Преглед на литературата: Неформалност на фирмите и работниците

Емпириското истражување за мерењето на неформалната економија се прошири во последните неколку децении со поголема достапност на податоци и креативност на истражувачите во мерењето на невидливото. Тешкотиите во мерењето на неформалната економија, првенствено, произлегуваат од недостатокот на јасност за тоа што претставува неформалната економија. Schneider (2005) дава широко прифатена дефиниција на неформалната економија како целокупното легално производство на стоки и услуги кое е засновано на пазарни принципи, но е намерно прикриено од јавните органи за да се избегне (1) плаќање даноци или придонеси за социјално осигурување, (2) исполнување на стандардите на пазарот на трудот, или (3) почитување на одредени законски постапки. Индиректниот пристап на мерење дава увид во големината и може да биде посоодветен за мерење на неформалната економија како што е дефинирано во Schneider (2005). Меѓутоа, тој е помалку релевантен за креаторите на политиките бидејќи не дава грануларна слика за неформалната економија.² Од друга страна, директниот пристап можеби нема да обезбеди целосно покривање на невидливото бидејќи се потпира на микроподатоци (од анкети или даночни ревизии), но може да фрли светлина врз различните аспекти на неформалната економија преку карактеризирање на неформалните фирми, формалните фирми кои прават неформалности во нивната работа и работниците (Ulyssea 2020).

Бидејќи целта на оваа студија е да обезбеди анализа на неформалната економија која ќе биде релевантна за политиките преку испитување на различни податоци, ние се потпираме на аспектите на неформалната економија на Ulyssea (2018; 2020). Со оглед на тоа што формалните фирми може нецелосно да ги пријавуваат приходите и да ангажираат работници за да ги избегнат даночните трошоци и прописите за работни односи, Ulyssea (2018) прави разлика помеѓу две форми на неформалност: (1) екстензивната форма се однесува на склоноста на неформалните

² Истражувачите користат индиректен пристап за мерење на неформалната економија преку развивање на различни модели со збирни променливи за искористување на варијациите во избраните променливи (на пр., Loayza 1996, Schneider и Enste 2000).

фирми да се формализираат, додека (2) интензивната форма се однесува на склоноста на формалните фирми да ангажираат работници без формален договор и/или да избегнуваат даноци преку нецелосно пријавување на прометот и/или добивката. Очигледно, неформалната економија поттикната од нерегистрираните бизниси е тешко да се опфати со користење на даночни податоци или податоци од анкети бидејќи активностите на бизнисот може да не предизвикаат даночна обврска или да не бидат пријавени во анкетите (Slemrod и Weber 2012). Освен тоа, во земји како Северна Македонија, овој дел дури се смета за мал (Петрески и Петрески 2022). Така, нашата анализа во голема мера се однесува на понијансираната интензивна форма на неформалност и даночна неусогласеност. Пред да продолжиме со главната анализа, ги разгледуваме основните фактори кои ги поттикнуваат фирмите и работниците да дејствуваат неформално.

Што ја поттикнува неформалноста на фирмите?

Прекумерните даноци и регулативи - Регулативите и даночните системи кои се рестриктивни и сложени ја поттикнуваат неформалната активност во економиите (Schneider и Enste 2000). Според Fortin, Marceau и Savard (1997), зголемените даноци на плати, даноците на добивка и таксите за регистрација/лиценца ги поттикнуваат фирмите да работат неформално. Освен тоа, Auriol и Warlters (2005) тврдат дека кај посиромашните народи, фиксните трошоци за формализирање (такси за регистрација) се поголеми отколку кај побогатите народи, што ги држи малите и сиромашните претприемачи надвор од формалниот сектор. Слично на тоа, Ulyssea (2010) открива дека пониските трошоци за влез во формалниот сектор го поттикнуваат формалното вработување, но Rocha и др. (2018) покажуваат дека пониските даночни стапки го зголемуваат бројот на формални фирми.

Лошата регулаторна рамка и спроведување - Освен правната и регулаторната рамка, слабото спроведување на законите и прописите ги зголемува трошоците за водење бизнис во формалниот сектор и ги охрабрува фирмите да останат неформални. Според Johnson, Kaufmann и Zoido-Lobaton (1998) и Friedman и др. (2000), иако фирмите се подготвени да ги почитуваат сегашните закони и прописи, тие претпочитаат да избегнат произволни и бирократски барања и коруптивно однесување останувајќи неформални. Исто така, Dabla-Norris, Gradstein и Inchauste (2008) тврдат дека регулаторниот товар може да ја зголеми неформалноста, но колку е посилено владеењето на правото, толку е послаб ефектот врз зајакнувањето на неформалноста. Конечно, Loayza (1996) и Djankov и др. (2002) тврдат дека рестриктивните даночни и регулаторни системи се придружени со

недостаток на способности за спроведување или зголемени нивоа на корупција, што ја поттикнува неформалната економија.

Фирмите би биле принудени да се формализираат доколку се зголемаат трошоците за останување неформален, особено ако спроведувањето стане построго. Фрикциите на пазарот на трудот и фирмите со ниска продуктивност се причините зашто посилните правила и инспекции може да го намалат растот на неформалниот сектор. Според Meghir, Narita и Robin (2015), фриксиите при барањето работа им овозможуваат на фирмите да бидат профитабилни со објавување работни места и во формалниот и во неформалниот сектор при тоа земајќи ги предвид трошоците за усогласеност (казни доколку ги откријат). Така, фриксиите при барањето работа им овозможуваат на фирмите со ниска продуктивност да останат неформални и профитабилни, додека подобреното спроведување на прописите би довело до подобра распределба на работната сила на работни места со повисока продуктивност. Освен тоа, построгото спроведување ќе ги истисне фирмите со ниска продуктивност од пазарот и ќе ја подобри распределбата на ресурсите во економијата (Ordóez 2014; Ulyssea 2018).

На попустилен начин, формалните фирми може да одлучат да избегнат или затајат даноци. Според стандардната теорија на одвраќање, бизнисите ги одмеруваат придобивките и трошоците од затајувањето кои во голема мера зависат од веројатноста да бидат откриени од властите (Allingham и Sandmo, 1972; Becker 1968). Даночната неусогласеност може да произлезе не само од лошото спроведување, туку и поради други бихевиорални мотиви како одговор на однесувањето на органот задолжен за извршување.³ Меѓутоа, поради повеќекратните обврски кои ги имаат фирмите, неформалноста може да опфати и даночно усогласено и даночно неусогласено однесување. Поради оваа причина, препознавањето на различните видови неформалност е од најголема важност при подготвувањето соодветни мерки на политиките за справување со неформалноста поттикната од даночно неусогласено или од даночно усогласено однесување (Kapbur и Keen, 2014). На пример, некои фирми може да не ги почитуваат прописите за безбедност и работни односи, но исто така, тие може да немаат даночни обврски поради помалиот оданочлив приход.

Ограничен пристап до јавни добра и услуги - Фирмите остануваат во неформалниот сектор поради ограничениот пристап до официјалните механизми за извршување на договорите и пазарот на капитал. Quintin (2008), на пример, ја нагласува улогата на извршувањето на договорите

³ Види, Slemrod (2019).

во олеснување на лимитите за задолжување на формалните организации, овозможувајќи им да се развиваат и да бидат успешни. Слично на тоа, поврзаните истражувања покажуваат дека зголемувањето на достапноста на заемите за формалниот сектор ја намалува големината на неформалниот сектор (Lopez-Martin, 2019).⁴

Информациски фрикции - Неформалните бизниси можеби не се свесни за процедурите и таксите за регистрација, како и за придобивките од формализирањето. Според De Giorgi и Rahman (2013), кампањите за подигање на свеста го подобрија знаењето на неформалните фирми за процедурите за регистрација, но не ја зголемија регистрацијата на бизнисот. Спротивно на тоа, Benhassine и др. (2018) откриваат дека обезбедувањето информации за потенцијалните придобивки од формализирањето, деловната обука и поддршката за започнување бизнис, како и услугите за даночно посредување, ги поттикнуваат неформалните фирми да станат формални, но формалните фирми немаат значителна корист во смисла на зголемени заеми, продажба или добивка.

Низок даночен морал - Нискиот даночен морал на претприемачите и населението, кој е предизвикан од лошите институционални системи (Littlewood, Rogers и Williams 2020; Williams и Bezeredi 2018), резултира со висока толеранција на неформалноста. Според Williams и Bezeredi (2018), колку е поголема перцепцијата за корупција на владата, толку е помал даночниот морал и поголема е прифатливоста на неформалноста на малите претприемачи. Иако зголемувањето на веројатноста да се биде откриен може да го зголеми чувството на морална и социјална обврска кај населението (Andrade, Bruhn и McKenzie 2016), принудувањето на усогласеност со прекумерна и неефикасна регулатива може да доведе до повисока невработеност, што резултира со поголема толеранција за неформалност (Ulysea, 2010).

⁴ Повеќе за улогата на финансиските ограничувања во поттикнувањето на неформалната активност, види Straub (2005), Catão, Pages и Rosales (2009), De Paula и Scheinkman (2011) и Mel, McKenzie, и Woodruff.(2013).

Што ја поттикнува неформалноста на работниците?

Слабо спроведување на прописите за работни односи – Неформалното вработување постои во формални и неформални фирми. Честите инспекции, генерално, ги зголемуваат трошоците на неформалното вработување, туркајќи ги непријавените или недоволно пријавените работници во формалниот сектор. Almeida и Carneiro (2012) покажуваат дека порастот на инспекциите го стимулира формалното вработување и го обесхрабрува неформалното вработување. Сè поголемата атрактивност на формалното вработување произлегува од зголеменото почитување на задолжителните надоместоци, кои се високо ценети од работниците, поттикнато од посилното спроведување на прописите за работни односи. Освен тоа, во услови на ригидност на платите (како што се високите нивоа на минималната плата), работните места во формалниот сектор стануваат поатрактивни за неформалните работници бидејќи приспособувањата на платите се ограничени одоздола.

Трговски шокови – Промените во трговските политики може да предизвикаат влез и излез од неформалноста. Општата идеја е дека трговските политики може да ја нарушат побарувачката во формалниот и неформалниот сектор предизвикувајќи движење на вработеноста од формалниот кон неформалниот сектор или обратно. На пример, постојната литература открива дека намалувањата на тарифите поттикнувале зголемување на неформалното вработување (Cruces, Porto и Viollaz 2018; Dix-Carneiro и Kovak 2019; Paz 2014). Од друга страна, либерализацијата на трговијата може да предизвика прераспределба на работниците од неформални во формални фирми (на пр., McCaig и Ravcnik, 2018).

Дарежливи социјални политики – Универзалното здравствено осигурување, дарежливите системи за социјално осигурување и осигурување во случај на невработеност може да ја намалат атрактивноста на формалните работни места и да ја обесхрабрат работата во формалниот сектор. На пример, Bosch и Campos-Vasquez (2014) откриваат дека создавањето програма за универзална здравствена опфатеност во Мексико имало негативни ефекти врз формалноста во малите и средните фирми. Освен тоа, Bergolo и Cruces (2021) и Garganta и Gasparini (2015) откриваат дека програмите за готовински трансфер во Уругвај и Аргентина, соодветно, имале значително негативно влијание врз формалното вработување. На крај, дарежливите програми за осигурување во случај на невработеност може да ги стимулираат невработените покриени со осигурувањето да ги акумулираат надоместоците со неоданочените приходи од неформалното вработување (Gerard и Gonzaga, 2021). Меѓутоа, односот помеѓу осигурувањето во случај на невработеност и неформалното вработување е покомплексен и зависи од дизајнот на програмата (Bosch и Esteban-Pretel, 2015).

Институционална неусогласеност – Williams, Horodnic, и Windebank (2015) тврдат дека учеството во неформалната економија произлегува од недостатокот на усогласеност на формалните институции на едно општество (т.е. неговите кодифицирани закони и прописи) со неговите неформални институции (т.е. нормите, вредностите и верувањата на населението). Оваа институционална асиметрија се материјализира преку понискиот даночен морал што доведува до позастапени нелегитимни практики на исплаќање на плати. Така, вработените со понизок даночен морал е поверојатно незаконски да договараат со работодавците нецелосно пријавување на платите (Williams и Horodnic, 2017). Williams и Horodnic (2015a; 2015b) откриваат дека асиметријата помеѓу формалните и неформалните институции води до поголема склоност за исплата на плата во плик во регионите на Балтичкото Море и Јужна Европа.

3 Податоци

За неформалната економија не постојат податоци, едноставно затоа што феноменот што се разгледува не е видлив. Сепак, со методологиите кои ги применуваме во овој труд, би можеле да се проценат грануларните аспекти на неформалната економија. За да ги примениме овие методологии, се потпираме на неколку постојни извори на податоци. Првиот извор е Анкетата за работна сила (АРС 2022) од Државниот завод за статистика на Северна Македонија. АРС обезбедува сеопфатни податоци за работната активност на лицата, вклучувајќи, но не ограничувајќи се на статусот во вработеноста (на пр. вработен, самовработен или неплатен семеен работник), одработени часови, секундарни работни ангажмани и низа социоекономски карактеристики на испитаниците. Меѓутоа, клучно е да се забележи дека АРС ги прашува поединците дали се регистрирани во Фондот на пензиско и инвалидско осигурување, Фондот за здравствено осигурување и/или во Управата за јавни приходи, што би претставувало формален договор за работа, како и дали фирмата во која работат е регистрирана во Централниот регистар, што означува формализирана дејност. Оттука, нудиме неколку стилизирани факти засновани на овие прашања од АРС во следниот дел пред да продолжиме со подлабоко испитување на неформалната економија.

Вториот извор што го користиме, во врска со АРС, се структурните деловни статистики (СДС) за 2022 година, исто така од Државниот завод за статистика. За разлика од АРС, СДС првенствено ја опфаќаат побарувачката на работна сила од фирмите, вообичаено прикажувајќи ги информациите за вработеност во смисла на работни места. Пресметките на СДС обезбедуваат показатели за прометот, додадената вредност, бруто-деловниот вишок, итн., врз основа на книговодствената евиденција на деловните субјекти. Оттука, овој извор е административен. Оттука, изворот е административен.

Третиот извор на податоци што се користи во оваа студија е Анкетата за приходите и условите за живеење (АПУЖ 2018). Овој извор вклучува структурирани интервјуа кои се состојат од прашалник за домаќинство и индивидуален прашалник спроведен на членови на домаќинството на возраст од шеснаесет години и повеќе. Прашалникот за домаќинство опфаќа детали за составот на домаќинството, живеалиштето, трошоците за домување, заштедите, долговите, расположливиот и бруто приходот. Од друга страна, индивидуалниот прашалник опфаќа поединечни приходи категоризирани по извор, заедно со други релевантни информации како образование, здравје и занимање. Нашите самопријавени извори на приход опфаќаат вработување, самовработување, пензии, надоместоци во случај на невработеност или инвалидност, приход од наемнина и различни извори на капитал.

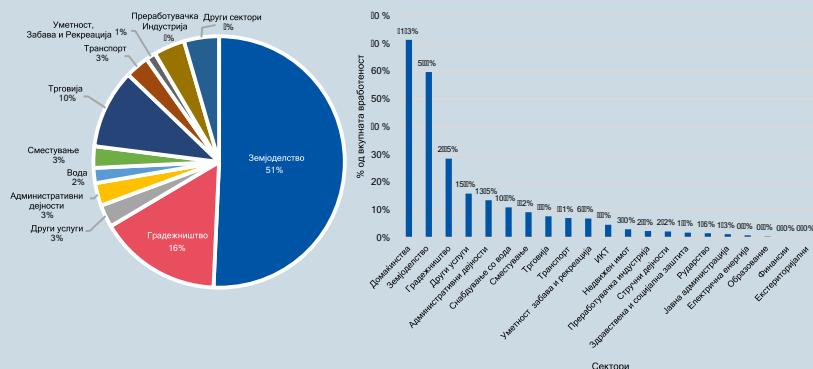
4 Стилизирани факти за неформалните работници

Пред да навлеземе подлабоко во светот на непријавената работа, ги прикажуваме неформалните работници на начинот на кој тие самите се идентификувале во АРС. Важно е да се спомене дека неформалните работници не се еднакви со непријавените работници бидејќи вториот поим може да се однесува на активности на формално вработени работници кои се случуваат под радарот на властите, како што се исплатата на „плата во плик“ или работењето за време на нерегистрирани часови бесплатно или за неформална исплата. АРС содржи три прашања кои би можеле да ги идентификуваат неформалните работници: 1) дали работникот е регистриран во која било релевантна владина институција како што се Фондовите за пензиско и здравствено осигурување и Управата за јавни приходи; 2) дали фирмата во која е вработен работникот е регистрирана во некоја релевантна владина институција, како што е Централниот регистар; и 3) дали склучениот договор е во писмена или усна форма. Последново не е обезбедено од ДЗС. Се потпираме на првите две прашања, па оттука се опфатени работниците кои се неформални во рамки на регистрираните фирми и работниците кои работат во нерегистрирани фирми. Со тоа, во 2022 година, обемот на неформалните работници во Северна Македонија се проценува на 11,8 проценти, што е намалување од 28,6 проценти во 2008 година (податоци од МАК-СТАТ, збирна статистика заснована на АРС, различни години). Падот е постепен. Пандемиската 2020 година е исклучок: неформалното вработување се намали на 13,6 проценти од 16,1 процент во 2019 година, бидејќи многу работници и нивните работодавци се одлучија за формализирање како начин да се квалификуваат за мерките на владата за зачувување на работните места.

Половина од неформалните работници се наоѓаат во земјоделството, потоа во градежништвото и трговијата, а сите заедно сочинуваат повеќе од три четвртини од неформалните работници во Северна Македонија (Слика 1, лево). Меѓутоа, како процент во вработеноста по сектори, домаќинствата се тие кои имаат најголем процент во неформалната работа, 71,3 проценти, а потоа следат земјоделството и градежништвото (Слика 1, десно).

Слика 1.

Неформални работници по сектор (лево) и во сектор (десно)

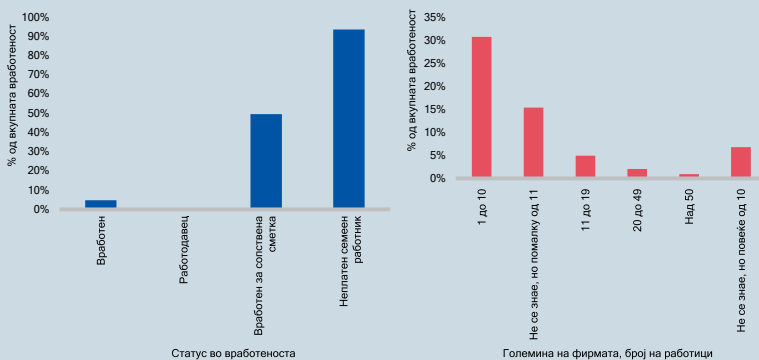

Пресметки на авторите врз основа на APC 2022.

Неформалната работа е доминантна меѓу неплатените семејни работници, од кои 93,5 проценти се неформални (Слика 2, лево). Речиси 60 проценти од нив работат во земјоделството. Половина од работниците за сопствена сметка се, исто така, неформални. Повеќето од неформалните работници се концентрирани во мали фирми, кои вработуваат до 10 работници (Слика 2, десно). 30,8 проценти од работниците во фирмите со помалку од 10 вработени изјавиле дека се неформални, што е потврдено со наодот дека стапката на неформалност е второрангирана, со 15,4 проценти, меѓу оние кои не го знаеле бројот на работници кај нивниот работодавец, но знаеле дека е понизок од 11.

Слика 2.

Неформални работници според статусот во вработеноста и големината на фирмата

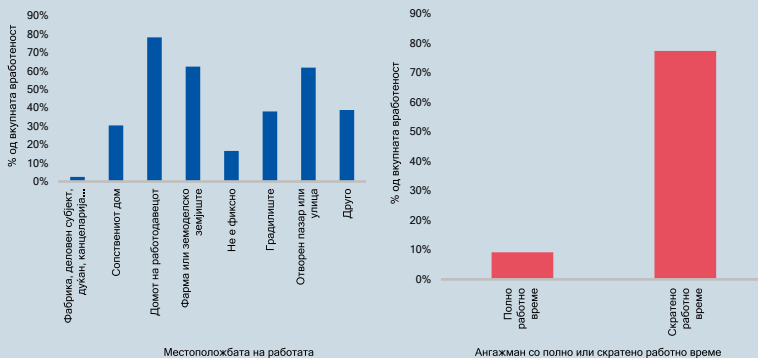

Пресметки на авторите врз основа на APC 2022.

Неформалните работници најчесто работат со скратено работно време, бидејќи повеќе од три четвртини од вработените со скратено работно време пријавиле неформалност (Слика 3, лево). Кога се набљудува врз основа на местото каде што се извршува работата, очигледно е дека преовладува неформалноста во домаќинствата, земјоделството, градежништвото и трговијата (Слика 3, десно): речиси 80 проценти од оние кои се ангажирани во домот на работодавецот се неформални, а потоа следат околу 60 проценти од оние кои работат на фарми и продаваат на улица. Ова подразбира дека работата со скратено работно време веројатно се случува на одредени локации и вид на работа.

Слика 3.

Неформални работници според видот на ангажманот и местоположбата на работата

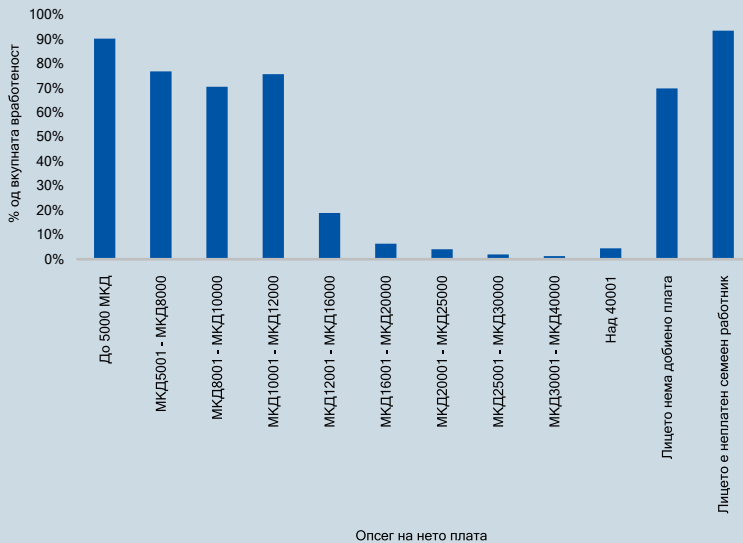

Пресметки на авторите врз основа на APC 2022.

Очигледно, неформалните работници обично се платени под законската минимална плата, која во 2022 година изнесуваше 18.000 денари. Ова објаснува зашто во распределбата на платите гледаме плати под ова ниво. Повеќето од неформалните работници се наоѓаат лево во спектарот на платите (Слика 4).

Слика 4.

Неформални работници според висината на добиената нето плата

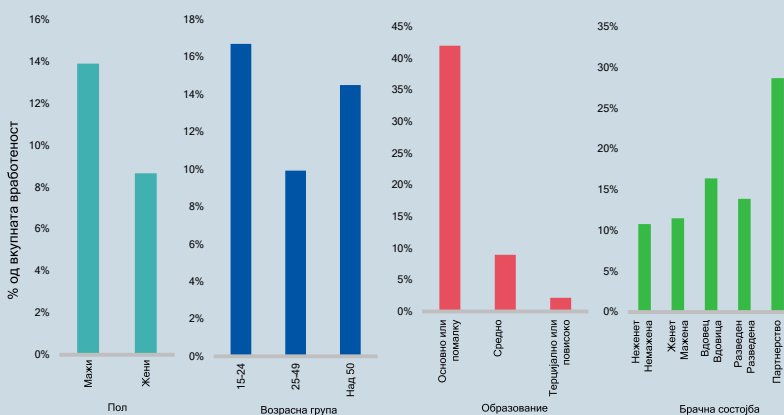

Пресметки на авторите врз основа на APC 2022.

На крај, Слика 5 ги набљудува стапките на неформалност кај работниците врз основа на четири од нивните забележливи карактеристики: пол, возраст, образование и брачен статус. Неформалноста почесто се поврзува со мажите, или за време на нивната младост или кај постарите возрасни лица, претежно со основно образование или помалку и меѓу оние кои живеат во нерегистрирано партнерство.

► Слика 5.

Неформалните работници според забележливите карактеристики на работниците

Пресметки на авторите врз основа на APC 2022.

Генерално, неформалните работници во Северна Македонија обично се застапени во земјоделството, градежништвото и трговијата, работат во мали фирми како вработени за сопствена сметка или како неплатени семејни работници и примаат плата обично под законската минимална плата. Тие се почесто необразовани мажи отколку жени со различно ниво на образование.

5 Методологија

Оваа студија има за цел да обезбеди подлабоко разбирање на неформалната економија во Северна Македонија. За да го постигне тоа, користиме различни методологии за сеопфатна анализа на два клучни аспекти: непријавената работа и нецелосното пријавување на доходот во домаќинствата. За евалуација на непријавената работа, го користиме Методот на инпут на работна сила (МИРС), индиректен пристап кој го мери обемот на непријавена работа (НР) преку спротивставување на пријавената понуда на работна сила од работниците (како што е документирано во Анкетите за работна сила, АРС) со пријавеното користење на работната сила од страна на работодавците (како што е евидентирано во структурните деловни статистики, СДС). Овој метод ни овозможува да ја измериме разликата помеѓу овие извори на податоци, што ќе го открие обемот на непријавената работа во земјата. Истовремено, нашата анализа за нецелосно пријавување на доходот во домаќинствата вклучува методологија заснована на потрошувачка, првично воведена од Pissarides и Weber (1989). За да го усовршиме и приспособиме овој пристап на нашиот контекст, се потпираме на Feldman и Slemrod (2007), изработувајќи посеопфатен модел каде вкупниот доход на домаќинството е составен од повеќе компоненти кои придонесуваат. Овој приспособен пристап овозможува нијансирано разбирање на нецелосното пријавување на доходот во македонските домаќинства.

Стратегија за проценка: Непријавена работа

При проценката на непријавената работа во Северна Македонија, нашата методологија се темели на Williams и др. (2017), усвојувајќи го Методот на инпут на работната сила (МИРС). Овој пристап ја испитува разликата помеѓу пријавената понуда на работна сила и побарувачката на работна сила за да ги открие скриените аспекти на економијата. Поточно, непријавената работа содржи два примарни извори. Прво, таа опфаќа скриени и тајни активности кои, иако не се инхерентно незаконски, остануваат непријавени за да се избегне официјалната контрола. Второ, таа опфаќа „неформални“ активности, често трансакции засновани на готовина, каде што давателите на услуги за домаќинствата или поединците работат без водење формална деловна евиденција. Важно е да се напомене дека овој концепт ги исклучува незаконските економски

активности како што се трговијата со дрога, проституцијата и трговијата на црниот пазар. Основата на овој пристап лежи во идејата дека фирмите би можеле намерно да сокријат сегменти од нивните економски активности, вклучувајќи ги и инпутите на работната сила во производството на стоки и услуги. Со прецизно одредување на разликите помеѓу инпутите на работната сила пријавени во анкетите на претпријатијата од страна на бизнисите и оние пријавени од поединци, овој метод ни овозможува да генерираме проценка што го квантифицира обемот на непријавена работа во земјата.

За проценка на непријавената работа, ја следиме систематската процедура на МИРС. Прво, го проценуваме инпутот на работната сила од структурните деловни статистики, што даваат сеопфатен поглед на користењето на работната сила во претпријатијата. Потоа, го проценуваме инпутот на работната сила според податоците од анкетата на домаќинствата добиени од Анкетата за работната сила (АРС), со што се опфаќа понудата на работна сила пријавена од поединецот.⁵ Истовремено, ги стандардизираме овие проценки, обезбедувајќи еднообразност во единиците за инпут на работната сила, или во одработени часови или во еквивалентни единици за вработување со полно работно време. Потоа, ги споредуваме двете групи на проценки, внимателно земајќи ги предвид потенцијалните несовпаѓања, а истовремено имајќи ја предвид веродостојноста на различните извори на податоци. Понатамошното усовршување доаѓа преку добивање дисагрегирани проценки на понудата на работна сила на ниво на економска дејност и големина на претпријатие. Проценките за додадена вредност по единица инпут на работна сила за соодветната дејност и поделбата според големината ги добиваме од стандардните структурни деловни статистики. На крај, ги множиме проценките на инпутот на работна сила со коефициентите изразени по единица и со тоа се генерира додадената вредност за категориите на дејност и големина. Овој процес овозможува пресметување на непријавената компонента на бруто додадената вредност, што дава вредни сознанија за обемот на непријавената работа во Северна Македонија.

Податоците ги црпиме од два различни извори клучни за проценка на динамиката на непријавената работа: Анкетата за работната сила во Северна Македонија (АРС) и структурните деловни статистики (СДС) за 2022 година од Државниот завод за статистика на Северна Македонија.

⁵ При проценка на понудата на работна сила, ги применуваме пондерите од АРС на Северна Македонија за 2022 година.

APC обезбедува сеопфатен преглед на работната активност на лицата, обезбедувајќи детален увид во статусот во вработеноста (на пр. вработен, самовработен или неплатен семеен работник), одработени часови, секундарни работни ангажмани и низа социоекономски карактеристики на испитаниците. Од друга страна, СДС првенствено ја опфаќаат побарувачката на работна сила од фирмите, вообичаено прикажувајќи ги информациите за вработеност во смисла на работни места. Важно е да се напомене дека во анкетите на деловните субјекти, едно лице може да се брои повеќе пати ако е ангажирано од повеќе работодавци, што доведува до не директна споредливост со податоците од анкетите на домаќинствата. За да се олесни споредбата, податоците од двата извора се претвораат во униформни единици, како што се вкупните одработени часови или еквивалентно вработување со полно работно време. По оваа конверзија, ако инпутот на работна сила пријавен од страна на понудата (APC) го надминува оној што е пријавен како користен од работодавците (СДС), дури и откако ќе се обезбеди споредливост на податоците, резултантната разлика го означува обемот на непријавената работа во економијата.

Примената на Методот на инпут на работна сила (МИРС) бара неколку критични претпоставки и приспособувања. Методот се потпира на претпоставката дека анкетите за работната сила претставуваат точен одраз на фактичката состојба на пазарот на труд во една земја. Централно место во МИРС заземаат податоците од APC во однос на бројот на часови кои поединците редовно ги одработуваат, кои се претвораат во годишни еквиваленти. Овој процес на конверзија вклучува приспособување за инхерентни варијации меѓу поединците во однос на нивниот инпут на работа, што зависи од фактори како што се економскиот сектор, видот на вработување, природата на договорот и природата на работата. Овие податоци од APC овозможуваат да се пресметаат просечните одработени часови по работно место, екстраполирани на целото работоспособно население врз основа на доделените пондери. Меѓутоа, предизвиците произлегуваат од разликите меѓу APC која ги покрива сите индустрии и структурните деловни статистики (СДС) кои исклучиво го опфаќаат приватниот сектор.⁶ Некои од секторите беа исклучени поради неусогласености и недостапност на податоци. И покрај ова, споредливите

⁶ Освен тоа, во рамки на APC (прашање 26), испитаниците се прашуваат за големината на субјектот за кој работат, поточно дали се вработени во субјект со повеќе од 10 вработени. За усогласување со класификациите на големината на субјектите во СДС, потребни се претпоставки за испитаниците кои посочиле вработување во субјекти со повеќе од 10 вработени. Ова вклучува процес на рекласификација земајќи ја предвид веројатноста за работа во субјекти со одредени големини врз основа и на секторските и на регионалните разлики кои ги покажаа испитаниците.

инпути на работна сила, стандардизирани во одработени часови на годишно ниво (со претпоставка за ангажман со полно работно време што вклучува 40 часа неделно), овозможуваат пресметување на разликите помеѓу понудата на работна сила од АРС и побарувачката на работна сила од СДС. Овие разлики потоа се користат за пресметување на размерот на бруто додадената вредност (БДВ) што се припишува на непријавената работа, со што се определува обемот на непријавената работа во однос на одработени часови и нејзиниот удел во БДВ во различни сектори и големини на субјекти.

Стратегија за проценка: нецелосно пријавување на доходот

При проценката на нецелосното пријавување на доходот во домаќинствата, нашата методологија се усогласува со пристапот на Albarea и др. (2019) заснован на потрошувачката, кој се фокусира на погрешното пријавување на приходите во рамки на анкетите. Централно место во овој пристап има користењето на Енгеловата крива за одредени стоки, потпирајќи се на разликите во еластичноста на доходот за да се откријат разликите во тенденциите за погрешно пријавување на приходите меѓу различните категории на приходи. Оваа методологија ги наоѓа своите корени во пионерската работа на Pissarides и Weber (1989), кои првично го истражуваа погрешното пријавување меѓу самовработените и претпоставуваа еднообразен степен на погрешно пријавување кај целиот нивен приход. Меѓутоа, унапредувајќи го овој концепт, Feldman и Slemrod (2007) воведоа повеќеаспектен модел кој ги зема предвид различните извори на приходи во домаќинствата. Нивниот модел го признава потенцијалот за различно погрешно пријавување кај различни извори на приходи, што сугерира дека домаќинствата може погрешно да пријават приходи од различни извори во различни пропорции.⁷ Дополнително, се претпоставува дека одреден извор на приход е еднообразно погрешно пријавен во сите домаќинства. Овој софистициран модел навлегува подлабоко во нијансите на погрешното пријавување за приходите и ги доловува варијациите во тенденциите за погрешно пријавување кај различни извори на приход во

⁷ Главната разлика помеѓу платите и изворите на приходи со значителна неусогласеност (како приходот од самовработување) е во фактот што платите подлежат на пријавување и непријавување информации, додека приходите од самовработување обично не подлежат. Неусогласеноста станува поприсутна кога приходите се самопријавуваат, што го олеснува прикривањето, за разлика од ситуациите кои вклучуваат втора страна, како што е работодавецот, покрај даночниот обврзник (Feldman и Slemrod, 2007).

домаќинствата. Следејќи ги овие истражувања, ја одредуваме следната лог-линеарна Енгелова крива за потрошувачка на стоката C :

$$\ln C_i = \beta_0 + \beta_1 \ln y_i^T + X_i \beta_2 + \varepsilon_i \quad (1)$$

каде што i означува i -то домаќинство, y_i^T е вистински доход на домаќинството, β_1 е еластичноста на доходот, X_i е матрицата на вектори со карактеристики на домаќинството кои влијаат на одлуката за потрошувачка, а ε_i е термин за грешка кој може да вклучува преодни ефекти на тековниот доход во однос на постојаниот доход. Слично на Feldman и Slemrod (2007), дефинираме дека вкупниот доход на домаќинството се состои од неколку компоненти:

$$y_i^T = \sum_j y_{ij}^T \quad (2)$$

каде y_{ij}^T е компонентата на изворот j за домаќинството i . Под претпоставка дека даден извор на приход е погрешно пријавен во иста пропорција од сите даночни обврзници, би можеле да го одредиме следниов однос::

$$y_{ij}^T = \bar{k}_j y_{ij}^R \quad (3)$$

каде k_j означува фактор на приспособување кој го мери степенот на погрешно пријавување од кое било домаќинство i за изворот на доход j , претпоставувајќи дека $k_j \neq 1$, додека y_{ij}^R е доходот пријавен во дадена анкета од домаќинството i од изворот j . Ако $k_j > 1$, тоа е доказ за нецелосно пријавување на доходот. Со комбинирање на (2) и (3) во (1), добиваме:

$$\ln C_i = \beta_0 + \beta_1 \ln \left[\sum_j \bar{k}_j y_{ij}^R \right] + X_i \beta_2 + \varepsilon_i \quad (4)$$

Методот се потпира на претпоставката дека одреден извор на доход е точно пријавен ($k_j = 1$). Со користење на нелинеарни најмали квадрати, би можеле да ги процениме факторите на приспособување од кои би можеле да ги изведеме стапките на погрешно известување за изворот j , преку:

$$\bar{u}_j = 1 - \frac{1}{k_j} \quad (5)$$

Ги користиме податоците од трансверзалниот (cross-sectional) бран на АПУЖ 2018 во Северна Македонија за да го процениме нецелосното пријавување на приходите во домаќинствата. За оваа анализа, се потпираме на изворите на приходи пријавени од поединците во АПУЖ. Меѓутоа, на делот за домаќинствата од АПУЖ 2018 му недостасуваат информации за трошоците за храна на домаќинствата, што обично е клучна променлива во истражувањата за погрешното пријавување на приходите. Затоа, трошоците поврзани со домот ги користиме на агрегатен

начин, вклучувајќи ги трошоците за греење, електрична енергија, гас и други трошоци за гориво, како зависна променлива. Ние се фокусираме на проценката на потенцијалното погрешно пријавување во трите категории на примарен доход: 1) доход од вработеност, 2) самовработеност и 3) доход од изнајмување недвижен имот и други капитални приходи, користејќи ги пензии и посебни надоместоци од државата како наша главна референтна категорија на доход за анализа.

6 Наоди и дискусија

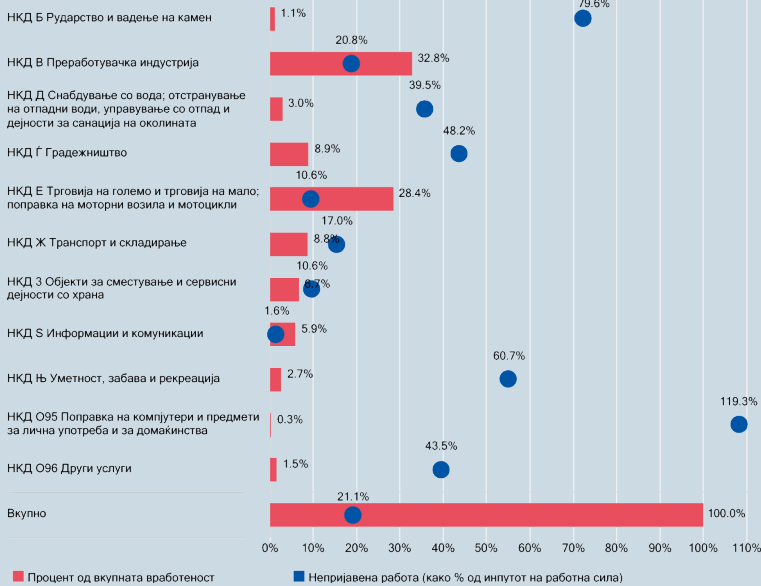
Проценки на непријавената работа во Северна Македонија

Ние ја проценуваме разликата помеѓу понудата на работна сила и побарувачката на работна сила во однос на одработени часови по сектор на годишно ниво. Ги исклучуваме секторите кои не можат да се совпаднаат поради разлики во категоризацијата на АРС и СДС.⁸ Така, опфаќаме приближно 81 процент од работната сила во Северна Македонија, како што е објавено во СДС. Слика 6 ги прикажува проценките за непријавената работа во секторите во Северна Македонија. Резултатите покажуваат дека 21,1 проценти од вкупниот инпут на работната сила во Северна Македонија е непријавен. Овој резултат, во голема мера, се води од секторот на преработувачката индустрија која го сочинува најголемиот дел од нашиот примерок во однос на процентот во вработеноста. Најголемите разлики ги забележуваме во секторите НКД Б – Рударство и вадење камен и НКД О95 – Поправка на компјутери и предмети за лична употреба и за домаќинствата, 79,6 проценти и 119,3 проценти, соодветно. Меѓутоа и покрај големите проценти, придонесот на овие сектори во вкупната непријавена работа е многу ограничен поради нивната мала големина (само 1,37 проценти од примерокот на работната сила). Освен тоа, третиот најголем сектор во однос на учеството во вработеноста, НКД Г – Градежништво, има значителни 48,2 проценти од инпутот на непријавената работа, додека НКД S - Информации и комуникации има само 1,6 проценти.

⁸ Бидејќи СДС го вклучува само приватниот сектор, ги исклучуваме јавните сектори или секторите со компоненти од јавниот сектор. Исклучените сектори се НКД Г – Снабдување со електрична енергија, гас, пареа и климатизација; НКД К – Стручни, научни и технички дејности; НКД Л – Административни и помошни услужни дејности; НКД Љ – Јавна администрација и одбрана; задолжително социјално осигурување; НКД М – Образование; НКД Н – Дејности на здравствена и социјална заштита. Освен тоа, СДС не обезбедува податоци за следните сектори: НКД А – Земјоделство, шумарство и рибарство; НКД И – Финансиски дејности и дејности на осигурување; НКД О94 – Дејности на организации врз база на зачленување; НКД П – Дејности на домаќинствата како работодавци; дејности на домаќинствата кои произведуваат разновидна стока и вршат различни услуги за сопствени потреби; НКД Р – Дејности на екстериторијални организации и тела. На крај, ги исклучуваме НКД Ј – Дејности во врска со недвижен имот поради абнормални негативни несовпаѓања што може да се припишат на грешка при мерењето.

Слика 6.

Непријавената работа како % од инпутот на работната сила (по сектор)

Пресметки на авторите врз основа на APC/СДС 2022 од Државниот завод за статистика на Северна Македонија

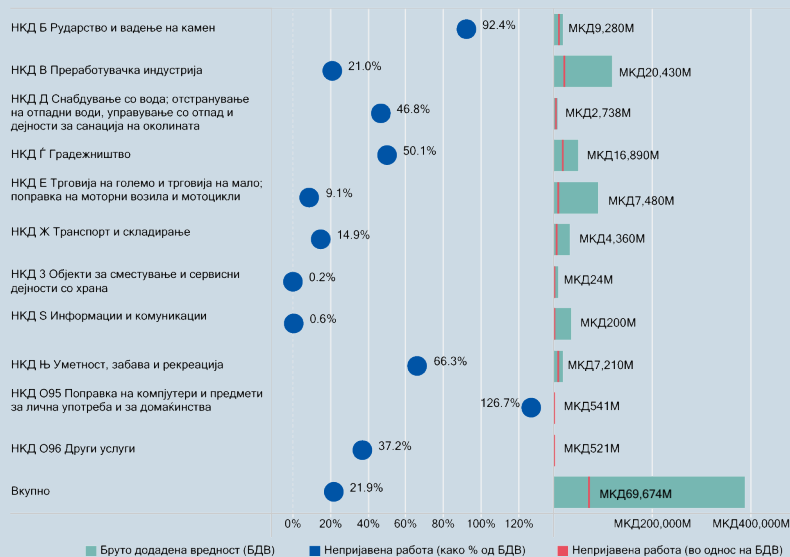
Слика 7 ја прикажува непријавената работа измерена како дел од бруто додадената вредност (БДВ), како и вкупната загубена БДВ поради непријавена работа по сектори. Оваа анализа ја зема предвид и просечната продуктивност на инпутот на работна сила во секој сектор.⁹ Непријавената работа, во просек, сочинува 21,9 проценти од бруто додадената вредност на примерокот. Овој процент е малку повисок од непријавената работа мерена според одработени часови, што значи дека непријавената работа е изразена во некои сектори со поголема продуктивност. Процентата БДВ загубена поради непријавена работа е 69,7 милијарди денари на годишно ниво. Очекувано, најголем придонес во загубената БДВ има најголемиот сектор, преработувачката индустрија,

⁹Ја користиме просечната БДВ по инпут на работна сила врз основа на разликите по сектор и големина на субјект и ја пресметуваме непријавената работа како процент од БДВ. На тој начин, овој показател може да се толкува како пондериран показател каде што продуктивноста (просечна БДВ по инпут на работна сила) се користи како пондер.

но и помалите сектори, како што се рударството и вадењето камен и градежништвото, поради повисоката БДВ по инпут на работна сила во тие сектори. Од друга страна, непријавената работа во вториот по големина сектор во однос на БДВ, НКД Е - Трговија на големо и трговија на мало, поправка на моторни возила и мотоцикли, сочинува помал процент од БДВ, 9,1 проценти, поради пониската продуктивност на инпутот на работната сила во овој сектор. Слично, придонесот на НКД З - Објекти за сместување и сервисни дејности со храна е многу ограничен и покрај повисокиот процент на непријавена работа во однос на одработените часови, поради пониската продуктивност на работниците во овој сектор.

Слика 7.

Непријавената работа како % од вкупната бруто додадена вредност (по сектор, лево), како и загубената и вкупна БДВ (десно)

Пресметки на авторите врз основа на АРС/СДС 2022 од Државниот завод за статистика на Северна Македонија

Слика 8 ја прикажува структурата на пазарот на непријавена работа во однос на придонесите на различните видови вработувања, имено, вработување на плата, самовработување и неплатена семејна работа, за најголемите три сектори. Во преработувачката индустрија, непријавената работа во голема мера се манифестира преку работен однос, со речиси 90 проценти. Бидејќи е тешко да се остане нерегистриран во преработувачката индустрија и како фирма и како работник, поради фактори како потребата од фиксно место на работа и дополнителни работници покрај себе и своето семејство, поверојатно е дека непријавената работа во секторот се манифестира преку нецелосно пријавување на платите како „плата во плик“, феномен документиран во Finance Think (2017). Во оваа рана студија, околу 69 проценти од осигурениците на минимална плата изјавија дека примаат „плата во плик“, а многу често во износи големи колку (тогашната) минимална плата. Наодот е, исто така, усогласен со нашата претходна забелешка дека неформалните работници, наспроти документираните непријавени работници тука, не се чести во преработувачката индустрија, каде што само 2,4 проценти од вработените во секторот пријавиле дека се неформални.

Во градежништвото, состојбата е слична, но во споредба со преработувачката индустрија, самовработеноста има поголем придонес за непријавената работа во однос на БДВ. Последното е во согласност со нашиот приказ на неформалните работници даден претходно, каде што градежништвото беше рангирано на второ место во однос на вкупниот број неформални работници и на третото место во однос на нивниот релативен удел (28,5 проценти). Овој наод е дополнително конзистентен со наодите на Петрески и Петрески (2022) кои ги идентификуваа гипсарите и молерите, меѓу другите, како лица кои обично работат како поединци или како мали групи на поединци во нудење на нивните услуги, обично на домаќинствата, целосно под радарот на властите. Спротивно на тоа, во секторот - трговија на големо и трговија на мало, поправка на моторни возила и мотоцикли, самовработеноста има доминантен придонес во непријавената работа дополнет со значаен процент од семејната работа. Повторно, ова е во согласност со идентификацијата на овој сектор како трет по големина работодавец на неформални работници, како во Петрески и Петрески (2022) кои документираа дека автомеханичарите (кои би спаѓале во класификацијата за поправка на моторни возила), или различните форми на продавачи на улица, на штандови или дури и во бутици за облека (кои спаѓаат во трговија), претставуваат важен дел од нерегистрираните претпријатија.

Овие резултати сугерираат дека иницијативи на политиките треба да се разликуваат во однос на структурата на непријавената работа. На пример,

иницијативите на политиките за олеснување на започнувањето бизнис може да бидат посоодветни во секторот трговија на големо и трговија на мало, поправка на моторни возила и мотоцикли каде што преминот од невработеност кон самовработеност ќе биде полесен и поефтин. Особено, иницијативите како што се нудењето субвенционирани заеми или заеми со компонента на дотација за формализирање, добро познати во Северна Македонија, но приспособени на овој специфичен сектор или поврзаните дејности, може да бидат соодветни за дејности како градежници од мал обем, гипсери, молери, автомеханичари итн. кои сами или со својата мала група ги нудат своите услуги обично на домаќинствата, но се демотивирани да се регистрираат поради перцепцијата за високите трошоци на водење бизнис, иако тоа не мора да се реалните трошоци за водење бизнис. Едукативната кампања може да биде покорисна во овој потфат и поефтина од ангажирањето на инспекторатите кои може да трошат големи ресурси без тоа да доведе до поголема регистрацијата, едноставно затоа што овие дејности обично се вршат на места кои се тешко достапни, како што се просториите на домаќинството или гаражите во куќата.

Од друга страна, мерките на политиките во преработувачката индустрија и градежништвото треба да вклучуваат поагресивен мониторинг за да се намали нецелосно пријавеното вработување со плата. Тоа се обично регистрирани претпријатија, работници и дејности чие постоење може лесно да се идентификува поради нивната големина и фиксното место на работа. Меѓутоа, нивните „плати во плик“ или други начини на управување со работните часови предвидени во договорот се веројатно флагрантни, за што се потребни упорни мерки од Управата за јавни приходи и Државниот инспекторат за труд. Главните мерки може да вклучуваат разбирање на индивидуална основа дали постојат начини на кои фирмата обезбедува готовина на легален начин, што потоа служи за дополнување на „платата во плик“. Оттука, фокусот на работата на владата во овој сектор не смее да биде бркање на неформалните работници или нерегистрираните бизниси, туку на справување со неформалните практики кои ја надополнуваат формалната работа на секторот. Освен тоа, овој пристап на одвраќање треба да се надополни со мерки на политиките за подобрување на даночниот морал на населението, како што се кампањите за подигнување на свеста кај вработените за придобивките од неприфаќањето на нецелосно пријавување плати или за трошоците на нецелосното пријавување, или мерки на политиките за намалување на неефикасностите и недостатоците на формалните институции за да се зголеми довербата во владата (Williams и Horodnic, 2015b).

Слика 8.

Непријавена работа по вид на вработеност (најголемите 3 сектори)

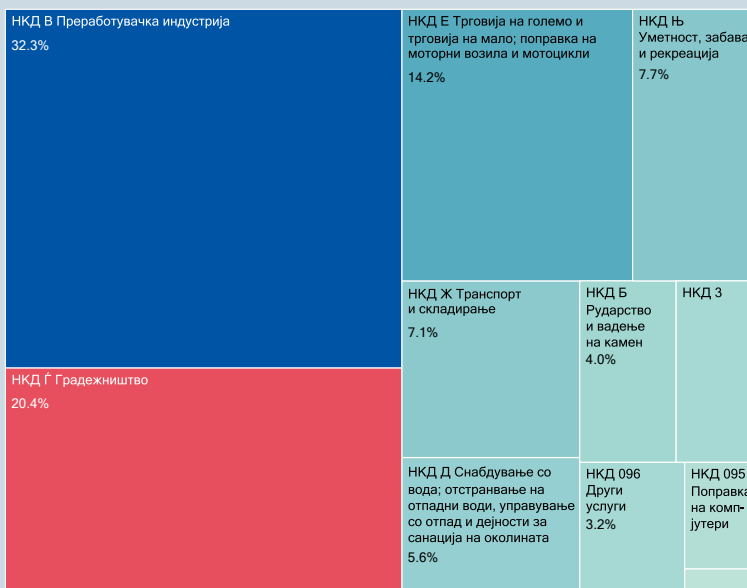
Пресметки на авторите врз основа на АРС/СДС 2022 од Државниот завод за статистика на Северна Македонија

Слика 9 го прикажува придонесот на секој сектор во непријавената работа во однос на инпутот на работна сила (одработени часови). Очекувано, најголемите три сектори зафаќаат две третини од непријавената работа. Меѓутоа, два сектора со слична големина (секој со по приближно 30.000 работници), градежништвото и транспортот и складирањето, имаат различен придонес. Придонесот на градежништвото е 20,4 проценти, додека придонесот на секторот транспорт и складирање е три пати помал. Освен тоа, два сектора со помала големина (секој со по приближно 10.000 работници) имаат значителен придонес за непријавената работа. Дејностите за снабдување со вода, отстранување на отпадни води, управување со отпад и дејности за санација на околината придонесуваат со 5,6 проценти, додека дејностите на уметност, забава и рекреација придонесуваат со 7,7 проценти. И покрај тоа што се три пати помали од секторот транспорт и складирање во однос на вработеноста, овие сектори заедно имаат повеќе од двојно од загубената БДВ поради непријавената работа во споредба со загубената БДВ во секторот транспорт и складирање (види Слика 7). Ова сугерира дека владата треба да го земе предвид не само обемот на непријавена работа, туку и големината на

секторот во однос на вработеноста, како и разликите во продуктивноста меѓу секторите и различните нивоа на големина на субјектите.

► Слика 9.

Придонес на секој сектор во непријавената работа (во однос на инпут на работна сила)

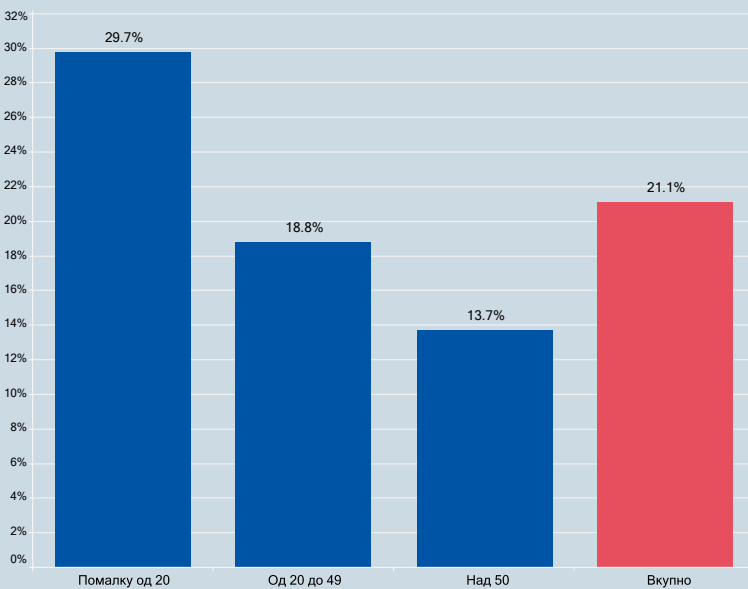
Пресметки на авторите врз основа на APC/СДС 2022 од Државниот завод за статистика на Северна Македонија

Спроведовме слична анализа земајќи ја предвид варијацијата на непријавената работа во однос на големината на субјектот. Слика 10 ја прикажува превалентноста на непријавената работа во однос на процентот на инпут на работна сила на различни нивоа на големина на субјекти. Непријавената работа е најзастапена и изнесува 29,7 проценти во помалите фирми со помалку од 20 работници кои опфаќаат 42 проценти од примерокот. Во фирмите со 20 до 49 работници, учеството на непријавената работа е 18,8 проценти; додека во фирмите со над 50 работници, учеството на непријавената работа е најниско со 13,7 проценти. Напоменуваме дека најголем дел од работниците, речиси 45 проценти, се вработени во фирми со над 50 работници. Очекувано, ова сугерира дека непријавената работа е поверојатно да се случи во помалите фирми, особено оние со помалку од 50 работници. Иако е помалку застапена, непријавената работа во поголемите фирми и понатаму е значајна

поради значителниот број работници во таа група, што е релевантно за заштита на правата на работниците. Во апсолутни бројки, вкупниот инпут на непријавена работа во помалите фирми изнесува приближно 81 милион часа, во средните фирми е 15,9 милиони часа и, во поголемите фирми, 40 милиони часа. Поуката за политиките што произлегува од оваа информација е дека употребата на државните ресурси во борбата против неформалната економија првенствено треба да биде насочена кон малите фирми, а потоа кон средните и поголемите фирми.

Слика 10.

Стапки на нецелосно пријавување според вид на приход

Пресметки на авторите врз основа на АПУЖ 2018 од Државниот завод за статистика на Северна Македонија

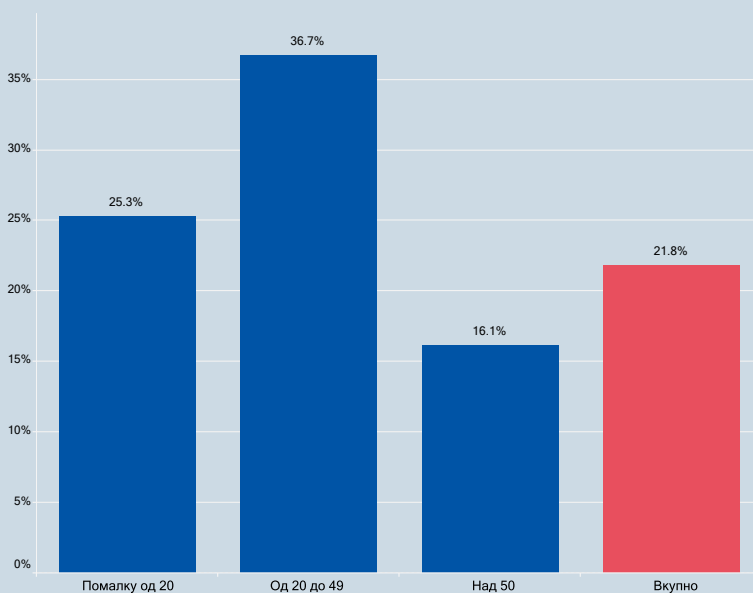
Слика 11 ја прикажува непријавената работа измерена како дел од бруто додадената вредност (БДВ) според големината на субјектот. Процентите се разликуваат поради секторските разлики во продуктивноста за секоја големина на субјект.¹⁰ Очигледно, непријавената работа која постои кај попродуктивните сектори е концентрирана во поголемите фирми што

⁹Забележуваме дека непријавената работа измерена како дел од БДВ може да се толкува како пондерирани показател, каде што продуктивноста (просечната БДВ по инпут на работна сила) се користи како пондер. Колку е поголем пондерот, толку повисок ќе биде овој показател.

резултира со повисоки проценти. Во однос на процентот на БДВ, непријавената работа е највисока во фирмите од средна големина со 20 до 49 работници кои опфаќаат повеќе од една третина од БДВ на примерокот. Најмалите фирми имаат 25,3 проценти од БДВ што се припишува на непријавената работа, што е помалку во споредба со процентот во однос на инпутот на работна сила, а тоа сугерира дека непријавената работа е поттикната од помалку продуктивните сектори. Од друга страна, најголемите фирми (со над 50 вработени) имаат малку поголем процент на непријавена работа во однос на БДВ.

► Слика 11.

Непријавената работа како % од вкупната бруто додадена вредност (според големината на субјектот)

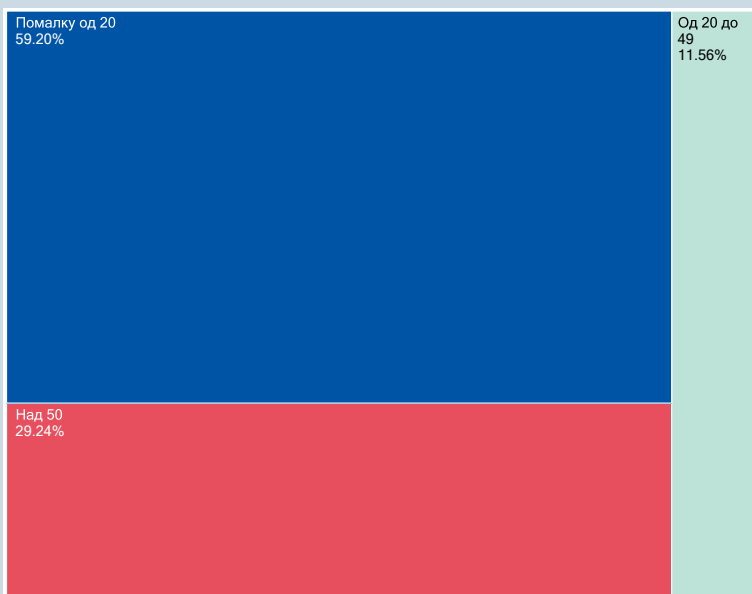

Пресметки на авторите врз основа на АРС/СДС 2022 од Државниот завод за статистика на Северна Македонија

Слика 12 го прикажува придонесот на нивото на големина на секој субјект во непријавената работа во однос на инпутот на работна сила (одработени часови). Најголеми придонесувачи за непријавената работа се најмалите фирми кои носат речиси 60 проценти од инпутот на непријавена работа. Иако најголемите фирми опфаќаат онолку работници колку и најмалите фирми, нивниот удел во инпутот на непријавената работа е половина од оној на најмалите фирми. На крај, иако придонесот на фирмите од средна големина за непријавената работа е најмал, како што видовме на Слика 11, нивниот придонес во однос на БДВ е многу висок, што покажува дека непријавената работа е поттикната од високопродуктивни дејности. Според тоа, владата може да даде приоритет на политиките во зависност од целите во справувањето со непријавената работа. Ако целта е да се намали загубената БДВ поради непријавената работа, тогаш политиките треба да бидат насочени кон компаниите од средна големина, додека ако целта е да се намали превалентноста на непријавената работа за да се заштитат работничките права, тогаш политиките треба да бидат насочени кон помалите и поголемите фирми. На пример, бидејќи средните компании сочинуваат помала популација на фирми, владата би можела да спроведе строги механизми за следење специјално приспособени за фирмите со средна големина, со цел да обезбеди усогласеност со прописите за работни односи и даночно известување. Освен тоа, владата може да понуди стимулации за да ја охрабри промената кон потранспарентно работење на фирмите со средна големина. Од друга страна, трошоците за следење на помалите фирми може да бидат повисоки поради поголемата популација на фирми. Според тоа, владата треба да се стреми да воспостави лесно достапни советодавни услуги специјално подготвени за помалите бизниси, кои ќе нудат насоки за законските обврски и ќе го олеснат почитувањето на законите за работни односи, како и да ги вклучи синдикатите, локалните заедници и здруженијата за подигнување на свеста за работничките права и за важноста на транспарентните практики на вработување, со што ќе се поттикне културолошка промена кон усогласеност и праведни работни стандарди кај помалите фирми.

► Слика 12.

Придонес во непријавената работа (во однос на инпутот на работна сила) (според големината на субјектот)

Пресметки на авторите врз основа на APC/СДС 2022 од Државниот завод за статистика на Северна Македонија

Анализата го открива обемот на непријавена работа во Северна Македонија, проценувајќи ја нејзината застапеност во различните сектори, големина на субјекти и видови на вработување. Имено, непријавената работа сочинува значителен дел од инпутот на работна сила и бруто додадената вредност (БДВ), при што секторот на преработувачката индустрија доминира во овие бројки поради неговата големина и продуктивност. Иако некои сектори покажуваат висок процент на непријавена работа, нивниот придонес во целокупната непријавена економија останува ограничен поради нивната помала големина. Интересно е тоа што различни сектори покажуваат различни форми на непријавена работа, односно во преработувачката индустрија тоа главно се манифестира преку нецелосно пријавување на платите, додека секторите на градежништво и трговија на големо и мало вклучуваат значителен дел од самовработеноста. Овие наоди поттикнуваат нијансирани пристапи на политиките, односно сугерираат дека иницијативите насочени кон средните компании може да бидат ефективни во намалувањето на загубената БДВ, додека политиките

насочени кон најмалите фирми би можеле да бидат клучни за намалување на превалентноста на непријавената работа за заштита на работничките права. На пример, приспособените механизми за следење и програмите за усогласеност преку стимулации за компаниите од средна големина може да помогнат во обезбедувањето транспарентност и усогласеност, додека лесно достапните советодавни услуги и иницијативите за вклучување на заедницата би можеле да ја зајакнат усогласеноста кај помалите бизниси, да ги заштитат работничките права и да поттикнат културолошка промена кон праведни работни стандарди. Освен тоа, Државниот инспекторат за труд би можел да ги насочи своите инспекции на компании и сектори кои имаат голем процент на работници ангажирани на непријавена работа, додека Управата за јавни приходи може да се фокусира на фирми и сектори кои имаат поголема загуба на БДВ. Доколку има простор за заеднички инспекции меѓу овие две институции, тие треба да се фокусираат на пресекот кој вклучува фирми со голем број непријавени работници и голема загуба на БДВ.

Проценки на нецелосното пријавување на приходите во Северна Македонија

За да се процени нецелосното пријавување на приходите во домаќинствата во Северна Македонија, ја пресметуваме равенката (4),

$$\ln C_i = \beta_0 + \beta_1 \ln[\sum_j \bar{k}_j y_{ij}^R] + X_i \beta_2 + \varepsilon_i,$$

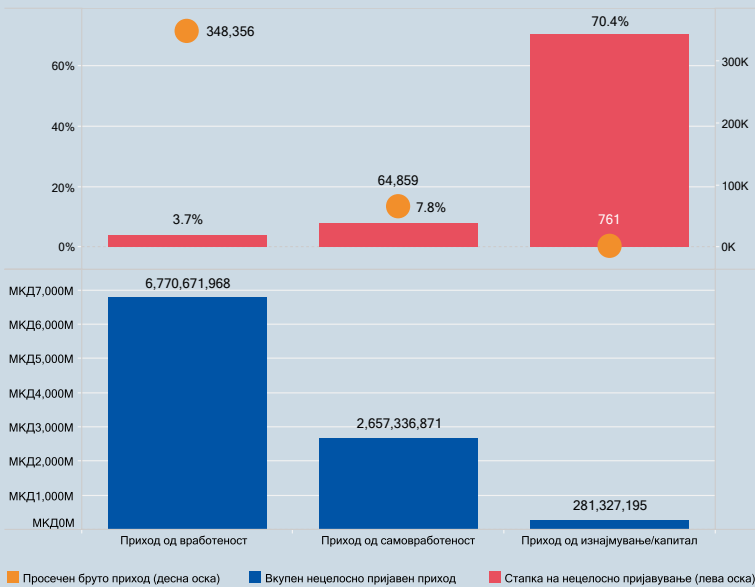
земајќи ги трошоците за домување како зависна променлива и користејќи проценка на нелинеарни најмали квадрати. Под претпоставка дека пензиите се правилно пријавени, би можеле да идентификуваме погрешно пријавување на други видови приходи. Ја користиме возраста на главата на домаќинството, бројот на членови во домаќинството и бинарни променливи за поседување автомобил (како замена за физички средства) и за нивото на образование за да ги контролираме ефектите од карактеристиките на домаќинството врз трошоците за домување.¹¹ Освен тоа, ги анализираме разликите во нецелосното пријавување од три аспекти: занимањето на главата на домаќинството, нивото на доход на домаќинството и нивото на образование на главата на

¹¹ При пресметување на равенката (4), ги применуваме пондерите од АПУЖ на Северна Македонија за 2018 година, што ни овозможува да ги генерализираме резултатите за целото население. Исто така, ги исклучуваме домаќинствата кои се под првиот и над 99-от перцентил на расположливиот доход.

домаќинството.¹² Дефиниравме различни групи на домаќинства чија глава на домаќинството е со „бела јака“ и глава на домаќинството со „сина јака“, домаќинства чија глава на домаќинството е со повисоко образование и со пониско образование и домаќинства со пониско ниво на доход и со повисоко ниво на доход.¹³ Претпоставуваме дека занимањето и нивото на образование на главата на домаќинството, како и нивото на доходот се важни за составот на доходот на домаќинството, а тенденциите на нецелосно пријавување може да се разликуваат во зависност од групата.

Слика 13.

Стапки на нецелосно пријавување според вид на приход

Пресметки на авторите врз основа на АПУЖ 2018 од Државниот завод за статистика на Северна Македонија

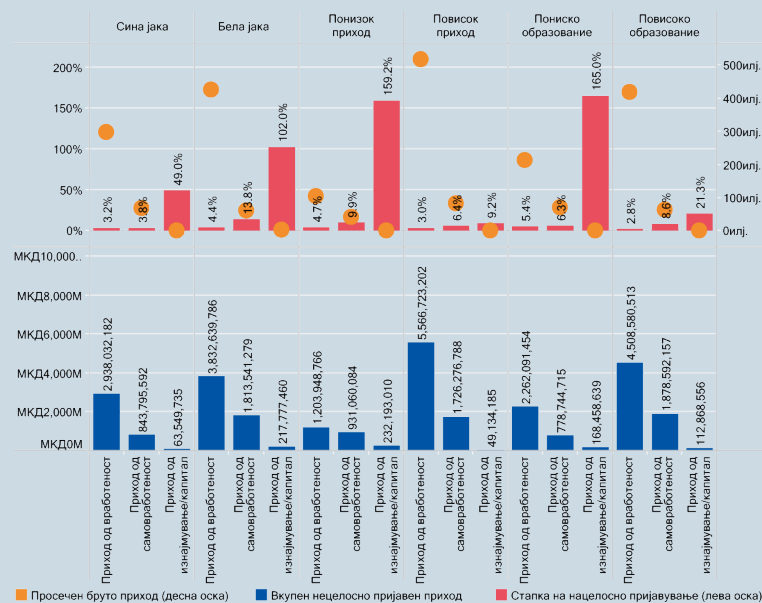
¹² За да ја процениме стапката на нецелосно пријавување за секоја група, повторно ја пресметуваме равенката (4) со користење на бинарни променливи (dummies) за да ги откриеме разликите во k помеѓу групите, а потоа повторно ги пресметуваме стапките на нецелосно пријавување за секоја група врз основа на пресметаните разлики.

¹³ Како домаќинства со „бела јака“ ги класифицираме оние чија глава на домаќинството има шифра на занимање помеѓу 1 и 5, додека останатите ги третираме како домаќинства со „сина јака“. Доколку главата на домаќинството е под пониско средно образование, тие домаќинства ги класифицираме во групата со пониско образование, а останатите во групата со високо образование. На крај, доколку расположливиот доход на домаќинството е под медијаната, ги класифицираме како домаќинства со понизок доход, додека ако е над медијаната, ги вклучуваме во групата со повисок доход.

Проценките за нецелосното пријавување на приходите ги прикажуваме на Слика 13 по пресметувањето на равенката (4) и користењето на равенката (5) за да се пресмета погрешното пријавување за секој вид приход.¹⁴ Резултатите покажуваат дека стапките на нецелосно пријавување се разликуваат во зависност од видот на приходот. Во просек, домаќинствата нецелосно пријавуваат 3,7 проценти од нивниот приход од вработеност, 7,8 проценти од приходот од самовработеност и 70,4 проценти од капиталните приходи. Освен тоа, го пресметуваме просечниот бруто приход за секој вид приход во сите домаќинства. Очекувано, просечниот бруто приход од самовработување и капитален приход е значително помал од просечниот приход од вработување бидејќи многу домаќинства немаат или не пријавуваат приход од самовработување и капитални приходи. Врз основа на просечниот бруто приход, го проценуваме износот на непријавен приход во Северна Македонија. Вкупно, непријавени се околу 9,7 милијарди денари (157,8 милиони евра), од кои 6,8 милијарди денари (110,6 милиони евра) од приходи од вработување, 2,6 милијарди денари (42,3 милиони евра) од приходи од самовработување и 0,3 милијарди денари (4,9 милиони евра) од капитални приходи.

Слика 14.

Стапки на нецелосно пријавување според вид на приход за различни групи

Пресметки на авторите врз основа на АПУЖ 2018 од Државниот завод за статистика на Северна Македонија

¹⁴ Во сите проценки, ноаѓаеме дека k_j не е значајно различен од 1.

Кога се фокусираме на различни групи на домаќинства, резултатите може да се разликуваат (Слика 14). На пример, оние домаќинства чија глава е со „бела јака“ имаат поголеми тенденции за нецелосно пријавување отколку домаќинствата чија глава е со „сина јака“ имајќи ги предвид сите видови приходи. Во однос на приходот од самовработување, стапката на нецелосно пријавување е повеќе од три пати повисока во групата на „бели јаки“ отколку во групата на „сини јаки“. Бидејќи домаќинствата со „бела јака“, во просек, имаат повисоки приходи, непријавените приходи се повисоки. Освен тоа, домаќинствата со пониски приходи имаат повисоки стапки на нецелосно пријавување во споредба со домаќинствата со повисоки приходи, но вкупниот непријавен приход е помал поради понискиот просечен бруто приход на овие домаќинства. Непријавените приходи од вработување достигнуваат 5,6 милијарди денари во групата со високи приходи, што е повеќе од половина од вкупните непријавени приходи. На крај, домаќинствата чија глава има пониско образование имаат повисоки тенденции за нецелосно пријавување на нивниот приход од вработување и капитален приход, додека домаќинствата чија глава има повисоко образование имаат повисоки тенденции за нецелосно пријавување на нивниот приход од самовработување.

Како резиме, домаќинствата во Северна Македонија покажуваат различни стапки на нецелосно пријавен приход кај различни видови приходи, при што приходот од вработување има најниска, а капиталниот приход највисока стапка на нецелосно пријавување. Овие стапки на нецелосно пријавување се разликуваат помеѓу групите на домаќинства. Домаќинствата со „бела јака“ покажуваат повисоки тенденции за нецелосно пријавување кај видовите приходи, особено кај самовработувањето, во согласност со нивниот повисок просечен приход. Спротивно на тоа, домаќинствата со пониски приходи покажуваат повисоки стапки на нецелосно пријавување, но придонесуваат помалку во вкупниот непријавен приход поради нивните пониски просечни приходи. Имено, групите со повисоки приходи значително придонесуваат во непријавениот приход од вработување, односно нивниот придонес е повеќе од половина од вкупниот непријавен приход. Нивото на образование на главата на домаќинството, исто така, игра улога, при што помалку образованите глави на домаќинството се склони кон нецелосно пријавување на приходот од вработување и капиталниот приход, додека повеќе образованите глави на домаќинството имаат тенденција нецелосно да го пријавуваат приходот од самовработување. Креаторите на политиките треба да размислат за насочени интервенции, како што се подобрени механизми за следење на приходите од вработување и приспособени кампањи за подигнување на свеста за различни групи на приходи, со цел да се намали нецелосното пријавување и да се зајакне даночната усогласеност, што на крај ќе ги зајакне приходите на државата за социоекономски развој.

7 Заклучоци и препораки за политиките

Неформалната економија е суштински, но тешко разбирлив аспект на многу економии во развој. Во Северна Македонија, напорите на Владата за решавање на ова прашање се тековни, со стратегии објаснети во иницијативи како што е Стратегијата за формализирање на неформалната економија 2023-2027 година и Стратешкиот план на Управата за јавни приходи 2023-2025 година. Меѓутоа и понатаму е предизвик да се утврди вистинскиот обем на неформалната економија поради нејзината повеќеаспектна природа. Постојните методи за индиректна проценка, иако се вредни, не обезбедуваат грануларен преглед неопходен за информирање креирање политики. Како одговор на тоа, оваа студија дава увид во три специфични димензии на неформалната економија во Северна Македонија: неформалните работници, непријавената работа и нецелосното пријавување на доходот во домаќинствата. Користејќи ги податоците од Анкетата за работна сила од 2022 година и структурните деловни статистики, заедно со Анкетата за приходи и услови за живеење (АПУЖ) од 2018 година, го применивме Методот на инпут на работна сила (МИРС) за мерење на обемот на непријавената работа, како и пристап заснован на потрошувачката за мерење на нецелосно пријавените приходи. Неформалните работници се прикажани врз основа на нивната самоидентификација во АРС. Овие пристапи ни овозможуваат да навлеземе во комплексноста на неформалната економија, обезбедувајќи увид во нејзината застапеност и важност во македонската економија.

Во Северна Македонија, неформалните работници претежно се наоѓаат во секторите земјоделство, градежништво и трговија. Тие обично работат во рамки на мали претпријатија и функционираат како самовработени поединци или неплатени семејни работници, често заработувајќи плати кои паѓаат под законски задолжителната минимална плата. Оваа категорија работници првенствено опфаќа мажи со пониско ниво на образование отколку жени во различна демографија.

Студијата нуди увид во областа на непријавената работа, која не ги опфаќа само неформалните работници туку ги вклучува и неформалните практики на формалното вработување. Проценките покажуваат дека непријавената работа сочинува приближно 21,1 проценти од вкупниот инпут на работна сила или 69,7 милијарди денари во однос

на бруто додадената вредност (БДВ). Оваа превалентност се протега низ различни сектори, особено покажувајќи доминантно присуство во преработувачката индустрија, каде што значително придонесува во однос на инпутот на работна сила и БДВ. И покрај високите проценти на непријавен инпут на работна сила забележани во одредени сектори како што е градежништвото (48,2 проценти), целокупното влијание врз даночните приходи на државата и понатаму е ограничено поради нивната помала големина во економијата. Интригантно е што наодите нагласуваат различни манифестации на непријавена работа во секторите, при што преработувачката индустрија во голема мера вклучува нецелосно пријавување на платите наместо неформални работници, а секторите како што се градежништвото и трговијата на големо/мало имаат значителни размери на самовработување, па оттука и голем дел од неформалните работници.

Во однос на нецелосното пријавување на доходот во домаќинствата, анализата ги истакнува острите разлики меѓу различните видови приходи. Вкупно, непријавени се околу 9,7 милијарди денари (157,8 милиони евра). Приходите од вработување покажуваат умерена стапка на нецелосно пријавување од 3,7 проценти, што претставува 70% или еднакво на 6,8 милијарди денари (110,6 милиони евра) од вкупните загуби во државните приходи. Капиталните приходи покажуваат значително повисока стапка од 70,4 проценти што изнесува 0,3 милијарди денари (4,9 милиони евра) во загубата на државни приходи. Стапката од 7,8 проценти од непријавените приходи од самовработување изнесува 2,6 милијарди денари (42,3 милиони евра) или приближно 27 проценти од загубите на државните приходи.

Овие разлики варираат меѓу групите на домаќинства, при што домаќинствата со повисоки приходи значително придонесуваат во непријавениот приход од вработување, кој изнесува околу 5,6 милијарди денари, што претставува повеќе од половина од вкупниот непријавен приход. Освен тоа, додека домаќинствата со „бела јака“ покажуваат поголема склоност кон нецелосно пријавување на видовите приходи, домаќинствата со пониски приходи покажуваат повисоки стапки, но придонесуваат помалку во вкупниот непријавен приход поради нивните пониски просечни приходи. Овие наоди ја нагласуваат потребата од насочени интервенции на политиките, со посебни стратегии приспособени да го намалат нецелосното пријавување во различни групи на приходи, а со тоа да поттикнат даночна усогласеност и да ги зајакнат државните приходи за одржлив развој.

Наодите ја нагласуваат потребата од повеќеаспектен пристап на политиките кој ги зема предвид различните аспекти на неформалната економија која постои во Северна Македонија. Приспособувањето на

иницијативите на политиките за усогласување со структурната динамика на непријавената работа се појавува како императив. Во секторите со ниска продуктивност, како што се трговијата на големо и мало, поправката на моторни возила и мотоцикли, каде што преминот од невработеност кон самовработување е полесен, од клучно значење е поттикнувањето да се започне бизнис преку насочени иницијативи. Нудењето специјализирана финансиска помош, како што се субвенционираните заеми или дотации, специјално приспособени за поддршка на малите градежници, молери, автомеханичари и слични даватели на услуги, заедно со поддршка за подобрување на деловните модели, оптимизирање на деловните процеси и зголемување на продуктивноста, би можело да го поттикне формализирањето. Надополнувањето на овие стимулации за финансиско и деловно зајакнување со едукативни кампањи приспособени за овие сектори би можело да се покаже како клучно за поттикнување на регистрацијата, нудејќи економичен пристап во споредба со интервенциите на инспекторатите за кои се потребни многу ресурси. Спротивно на тоа, во секторите како што се преработувачката индустрија и градежништвото, кои се карактеризираат со нецелосно пријавено вработување со плата во регистрирани претпријатија, од суштинско значење е различен пристап на политиката. Спроведувањето строги мерки за следење насочени кон идентификување и решавање на „платите во плик“, кои обично се користат за дополнување на пријавените плати, бара постојани напори и приспособени мерки од Државниот инспекторат за труд и Управата за јавни приходи. Државниот инспекторат за труд би можел да ги фокусира своите инспекции на фирми и сектори кои имаат голем процент на работници ангажирани на непријавена работа, додека Управата за јавни приходи може да се фокусира на фирми и сектори кои имаат поголема загуба на БДВ. Пресекот на високиот процент на непријавени работници и високиот процент на БДВ може да биде основа за заеднички инспекции на двата инспекторати. Разбирањето на нијансираните начини на кои готовината ги надополнува овие плати, легално обезбедени од компаниите, станува императив за ефективни стратегии за интервенција.

Исто така, со оглед на нијансираните наоди во врска со непријавената работа, стратешкиот пристап кој опфаќа насочени механизми за следење за средните компании се појавува како клучна стратегија за намалување на загубената бруто додадена вредност (БДВ). Овие механизми треба да имаат за цел да обезбедат транспарентност и усогласеност, а со тоа да ги зајакнат изворите на приходи на државата. Истовремено, иницијативите насочени кон помалите бизниси, како што се достапните советодавни услуги и програмите за вклучување на заедницата, имаат клучно значење

за поттикнување на усогласеноста со прописите за работни односи и за поттикнување на праведни работни практики.

Освен тоа, креаторите на политиките треба да размислат за насочени интервенции, како што се подобрените механизми за следење на приходите од вработување, како и образовни кампањи подготвени за различни групи, со цел значително да се ублажи нецелосното пријавување на приходите, со што ќе се зајакне даночната усогласеност. Интеграцијата на овие повеќеаспектни политики приспособени на различни сектори и големини на субјекти може да го трасира патот за една сеопфатна стратегија која ефективно ќе се справува со неформалните економски активности, а истовремено ќе ги заштити работничките права и ќе ги зајакнува државните приходи.

Иако оваа студија дава вреден увид во неформалните работници, непријавената работа и нецелосното пријавување на доходот во Северна Македонија, треба да се напоменат неколку ограничувања. Прво, фундаменталната претпоставка се потпира на точноста на податоците од истражувањето на АПУЖ 2018 и APC 2022. Меѓутоа, инхерентните проблеми со методот на истражување и статистичките фактори би можеле потенцијално да ја компромитираат веродостојноста на овие податоци, што ќе влијае на стабилност на проценките. Второ, во однос на методот на инпут на работна сила, постои значителна пречка во недостатокот на сеопфатни информации достапни преку СДС, што потенцијално ја ограничува длабочината и точноста на анализата. Трето, пристапот заснован на потрошувачката, иако дава добри сознанија, може да ги потцени стапките на нецелосно пријавување, особено кај приходите од самовработување. Претпоставката на овој метод за еднообразно погрешно пријавување кај домаќинствата може да доведе до пониски просечни ефекти доколку значителен број анкетирани домаќинства немаат приход од самовработување. Би било корисно идните истражувачки напори да се прошират за да инкорпорираат трет пристап кој користи даночни податоци, со што би се вовела дополнителна димензија: избегнување/нецелосно пријавување даноци, особено во однос на ДДВ. Проширувањето на студијата за да се вклучи оваа перспектива би можело да понуди посеопфатно разбирање на неформалните економски активности и дополнително да ги подобри препораките за политиките насочени кон спречување на неформалните практики.

8 Литература

Allingham, Michael G., and Agnar Sandmo. 1972. "Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis." *Journal of Public Economics* 1 (3–4): 323–38. [https://doi.org/10.1016/0047-2727\(72\)90010-2](https://doi.org/10.1016/0047-2727(72)90010-2).

Alm, James. 2019. "What Motivates Tax Compliance?" *Journal of Economic Surveys* 33 (2): 353–88. <https://doi.org/10.1111/joes.12272>.

Almeida, Rita, and Pedro Carneiro. 2012. "Enforcement of Labor Regulation and Informality." *American Economic Journal: Applied Economics* 4 (3): 64–89. <https://doi.org/10.1257/app.4.3.64>.

Andrade, Gustavo Henrique de, Miriam Bruhn, and David McKenzie. 2016. "A Helping Hand or the Long Arm of the Law? Experimental Evidence on What Governments Can Do to Formalize Firms." *The World Bank Economic Review* 30 (1): 24–54. <https://doi.org/10.1093/wber/lhu008>.

Auriol, Emmanuelle, and Michael Warlters. 2005. "Taxation Base in Developing Countries." *Journal of Public Economics, Cornell - ISPE Conference on Public Finance and Development*, 89 (4): 625–46. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2004.04.008>.

Becker, Gary S. 1968. "Crime and Punishment: An Economic Approach." *Journal of Political Economy* 76 (2): 169–217. <https://doi.org/10.1086/259394>.

Benhassine, Najy, David McKenzie, Victor Pouliquen, and Massimiliano Santini. 2018. "Does Inducing Informal Firms to Formalize Make Sense? Experimental Evidence from Benin." *Journal of Public Economics* 157 (January): 1–14. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2017.11.004>.

Bergolo, M., and G. Cruces. 2021. "The Anatomy of Behavioral Responses to Social Assistance When Informal Employment Is High." *Journal of Public Economics* 193 (January): 104313. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2020.104313>.

Bosch, Mariano, and Raymundo M. Campos-Vazquez. 2014. "The Trade-Offs of Welfare Policies in Labor Markets with Informal Jobs: The Case of the

'Seguro Popular' Program in Mexico." *American Economic Journal: Economic Policy* 6 (4): 71–99. <https://doi.org/10.1257/pol.6.4.71>.

Bosch, Mariano, and Julen Esteban-Pretel. 2015. "The Labor Market Effects of Introducing Unemployment Benefits in an Economy with High Informality." *European Economic Review* 75 (April): 1–17. <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2014.10.010>.

Catão, Luis, Carmen Pages, and Maria R. Rosales. 2009. "Financial Dependence, Formal Credit, and Informal Jobs: New Evidence from Brazilian Household Data." SSRN Scholarly Paper. Rochester, NY. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1519245>.

Cruces, Guillermo, Guido Porto, and Mariana Viollaz. 2018. "Trade Liberalization and Informality in Argentina: Exploring the Adjustment Mechanisms." *Latin American Economic Review* 27 (1): 13. <https://doi.org/10.1186/s40503-018-0061-1>.

Dabla-Norris, Era, Mark Gradstein, and Gabriela Inchauste. 2008. "What Causes Firms to Hide Output? The Determinants of Informality." *Journal of Development Economics* 85 (1): 1–27. <https://doi.org/10.1016/j.jdevco.2006.05.007>.

De Giorgi, Giacomo, and Aminur Rahman. 2013. "SME's Registration: Evidence from an RCT in Bangladesh." *Economics Letters* 120 (3): 573–78. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2013.06.026>.

De Paula, Áureo, and José A. Scheinkman. 2011. "The Informal Sector: An Equilibrium Model and Some Empirical Evidence from Brazil." *Review of Income and Wealth* 57 (s1): S8–26. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4991.2011.00450.x>.

Dix-Carneiro, Rafael, and Brian K. Kovak. 2019. "Margins of Labor Market Adjustment to Trade." *Journal of International Economics* 117 (March): 125–42. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2019.01.005>.

Djankov, Simeon, Rafael La Porta, Florencio Lopez-de-Silanes, and Andrei Shleifer. 2002. "The Regulation of Entry*." *The Quarterly Journal of Economics* 117 (1): 1–37. <https://doi.org/10.1162/003355302753399436>.

Elgin, Ceyhun, M. Ayhan Kose, Franziska Ohnsorge, and Shu Yu. 2021. "Understanding Informality." SSRN Scholarly Paper ID 3914265. Rochester, NY: Social Science Research Network. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3914265>.

Elgin, Ceyhun, and Oguz Oztunali. 2012. "Shadow Economies around the World: Model Based Estimates." Working Paper 2012/05. Bogazici University, Department of Economics. https://econpapers.repec.org/paper/bouwpaper/2012_2f05.htm.

Feldman, Naomi E., and Joel Slemrod. 2007. "Estimating Tax Noncompliance with Evidence from Unaudited Tax Returns." *The Economic Journal* 117 (518): 327–52. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2007.02020.x>.

Finance Think. 2021. "How large is our gray economy? How do key economic policies affect it?" Finance Think Policy Brief 58. Available in Macedonian on <https://www.financethink.mk/wp-content/uploads/2022/05/PB-58.pdf>

Fortin, Bernard, Nicolas Marceau, and Luc Savard. 1997. "Taxation, Wage Controls and the Informal Sector." *Journal of Public Economics* 66 (2): 293–312. [https://doi.org/10.1016/S0047-2727\(97\)00013-3](https://doi.org/10.1016/S0047-2727(97)00013-3).

Friedman, Eric, Simon Johnson, Daniel Kaufmann, and Pablo Zoido-Lobaton. 2000. "Dodging the Grabbing Hand: The Determinants of Unofficial Activity in 69 Countries." *Journal of Public Economics* 76 (3): 459–93. [https://doi.org/10.1016/S0047-2727\(99\)00093-6](https://doi.org/10.1016/S0047-2727(99)00093-6).

Garganta, Santiago, and Leonardo Gasparini. 2015. "The Impact of a Social Program on Labor Informality: The Case of AUH in Argentina." *Journal of Development Economics* 115 (July): 99–110. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2015.02.004>.

Garvanlieva Andonova, Vesna, Vlatko Andonov, and Marjan Nikolov. 2012. "SHADOW ECONOMY OF MACEDONIA." *Journal Articles*, 17–36.

Gerard, François, and Gustavo Gonzaga. 2021. "Informal Labor and the Efficiency Cost of Social Programs: Evidence from Unemployment Insurance in Brazil." *American Economic Journal: Economic Policy* 13 (3): 167–206. <https://doi.org/10.1257/pol.20180072>.

Johnson, Simon, Daniel Kaufmann, and Pablo Zoido-Lobaton. 1998. "Regulatory Discretion and the Unofficial Economy." *The American Economic Review* 88 (2): 387–92.

Kanbur, Ravi, and Michael Keen. 2014. "Thresholds, Informality, and Partitions of Compliance." *International Tax and Public Finance* 21 (4): 536–59. <https://doi.org/10.1007/s10797-014-9314-3>.

Kelmanson, Ben, Koralai Kirabaeva, Leandro Medina, and Borislava Mircheva. 2019. "Explaining the Shadow Economy in Europe: Size, Causes and Policy Options." SSRN Scholarly Paper ID 3523151. Rochester, NY: Social Science Research Network. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3523151>.

Littlewood, David, Peter Rogers, and Colin Williams. 2020. "Experiences, Causes and Measures to Tackle Institutional Incongruence and Informal Economic Activity in South-East Europe." *Current Sociology* 68 (7): 950–71. <https://doi.org/10.1177/0011392118788911>.

Loayza, Norman V. 1996. "The Economics of the Informal Sector: A Simple Model and Some Empirical Evidence from Latin America." *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy* 45 (December): 129–62. [https://doi.org/10.1016/S0167-2231\(96\)00021-8](https://doi.org/10.1016/S0167-2231(96)00021-8).

Lopez-Martin, Bernabe. 2019. "INFORMAL SECTOR MISALLOCATION." *Macroeconomic Dynamics* 23 (8): 3065–98. <https://doi.org/10.1017/S1365100517001055>.

McCaig, Brian, and Nina Pavcnik. 2018. "Export Markets and Labor Allocation in a Low-Income Country." *American Economic Review* 108 (7): 1899–1941. <https://doi.org/10.1257/aer.20141096>.

Meghir, Costas, Renata Narita, and Jean-Marc Robin. 2015. "Wages and Informality in Developing Countries." *American Economic Review* 105 (4): 1509–46. <https://doi.org/10.1257/aer.20121110>.

Mel, Suresh de, David McKenzie, and Christopher Woodruff. 2013. "The Demand for, and Consequences of, Formalization among Informal Firms in Sri Lanka." *American Economic Journal: Applied Economics* 5 (2): 122–50. <https://doi.org/10.1257/app.5.2.122>.

Ordóñez, Julio César. 2014. "Tax Collection, the Informal Sector, and Productivity." *Review of Economic Dynamics* 17 (2): 262–86. <https://doi.org/10.1016/j.red.2013.07.004>.

Paz, Lourenço S. 2014. "The Impacts of Trade Liberalization on Informal Labor Markets: A Theoretical and Empirical Evaluation of the Brazilian Case." *Journal of International Economics* 92 (2): 330–48. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2013.12.002>.

Petreski, Marjan, and Blagica Petreski. 2022. "Unregistered Micro-Performers of Business Activity: The 'Who' and 'Why' in North Macedonia." *Croatian Economic Survey* 24 (2): 45–77. <https://doi.org/10.15179/ces.24.2.2>.

Pissarides, Christopher A., and Guglielmo Weber. 1989. "An Expenditure-Based Estimate of Britain's Black Economy." *Journal of Public Economics* 39 (1): 17–32. [https://doi.org/10.1016/0047-2727\(89\)90052-2](https://doi.org/10.1016/0047-2727(89)90052-2).

Quintin, Erwan. 2008. "Contract Enforcement and the Size of the Informal Economy." *Economic Theory* 37 (3): 395–416. <https://doi.org/10.1007/s00199-007-0295-7>.

Schneider, Friedrich. 2005. "Shadow Economies around the World: What Do We Really Know?" *European Journal of Political Economy* 21 (3): 598–642. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2004.10.002>.

Schneider, Friedrich, Andreas Buehn, and Claudio E. Montenegro. 2010. "New Estimates for the Shadow Economies All over the World." *International Economic Journal* 24 (4): 443–61. <https://doi.org/10.1080/10168737.2010.525974>.

Schneider, Friedrich, and Dominik H. Enste. 2000. "Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences." *Journal of Economic Literature* 38 (1): 77–114. <https://doi.org/10.1257/jel.38.1.77>.

Slemrod, Joel. 2019. "Tax Compliance and Enforcement." *Journal of Economic Literature* 57 (4): 904–54. <https://doi.org/10.1257/jel.20181437>.

Slemrod, Joel, and Caroline Weber. 2012. "Evidence of the Invisible: Toward a Credibility Revolution in the Empirical Analysis of Tax Evasion and the Informal Economy." *International Tax and Public Finance* 19 (1): 25–53. <https://doi.org/10.1007/s10797-011-9181-0>.

Straub, Stéphane. 2005. "Informal Sector: The Credit Market Channel." *Journal of Development Economics* 78 (2): 299–321. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2004.09.005>.

Trenovski, Borce, Tamara Mijovic-Spasova, Bojana Mijovic-Hristovska, Biljana Tashevska, and Kristijan Kozheski. 2021. "Analysis of the COVID-19 Impact on Informal and Part-time Workers." *Analytica Policy Studies* 2021/2. Retrieved from: <https://www.analyticamk.org/images/2021/studija-analiza-na-efektot-od-kovid-19.pdf>

Trpeski, Predrag, Borce Trenovski, Kristijan Kozheski, and Marijana Cvetanoska Mitev. 2023. "What Determines Informal Economy and Informal Employment - The Case Of North Macedonia." *Shaping Post-COVID World – Challenges for Economic Theory and Policy*, 209–37.

Ulyssea, Gabriel. 2010. "Regulation of Entry, Labor Market Institutions and the Informal Sector." *Journal of Development Economics* 91 (1): 87–99. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2009.07.001>.

———. 2018. "Firms, Informality, and Development: Theory and Evidence from Brazil." *American Economic Review* 108 (8): 2015–47. <https://doi.org/10.1257/aer.20141745>.

———. 2020. "Informality: Causes and Consequences for Development." *Annual Review of Economics* 12 (1): 525–46. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-082119-121914>.

Williams, Colin C., and Slavko Bezeredi. 2018. "Explaining informal entrepreneurship in South-East Europe: A tax morale approach." *Eastern Journal of European Studies* 9 (2): 47–68.

Williams, Colin, Predrag Bejaković, Davor Mikulić, Josip Franic, Abbi Kedir, and Ioana Alexandra Horodnic. 2017. "An Evaluation of the Scale of Undeclared Work in the European Union and Its Structural Determinants: Estimates Using the Labour Input Method." SSRN Scholarly Paper. Rochester, NY. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3092080>.

Williams, Colin C., and Ioana A. Horodnic. 2015a. "Explaining the Prevalence of Illegitimate Wage Practices in Southern Europe: An Institutional Analysis." *South European Society and Politics* 20 (2): 203–21. <https://doi.org/10.1080/13608746.2015.1013518>.

———. 2015b. "Explaining and Tackling Envelope Wages in the Baltic Sea Region: An Institutional Perspective." *Baltic Journal of Management* 10 (3): 295–312. <https://doi.org/10.1108/BJM-10-2014-0153>.

———. 2017. "Evaluating the Illegal Employer Practice of Under-Reporting Employees' Salaries." *British Journal of Industrial Relations* 55 (1): 83–111. <https://doi.org/10.1111/bjir.12179>.

Williams, Colin C, Ioana A Horodnic, and Jan Windebank. 2015. "Explaining Participation in the Informal Economy: An Institutional Incongruence Perspective." *International Sociology* 30 (3): 294–313. <https://doi.org/10.1177/0268580915578745>.

